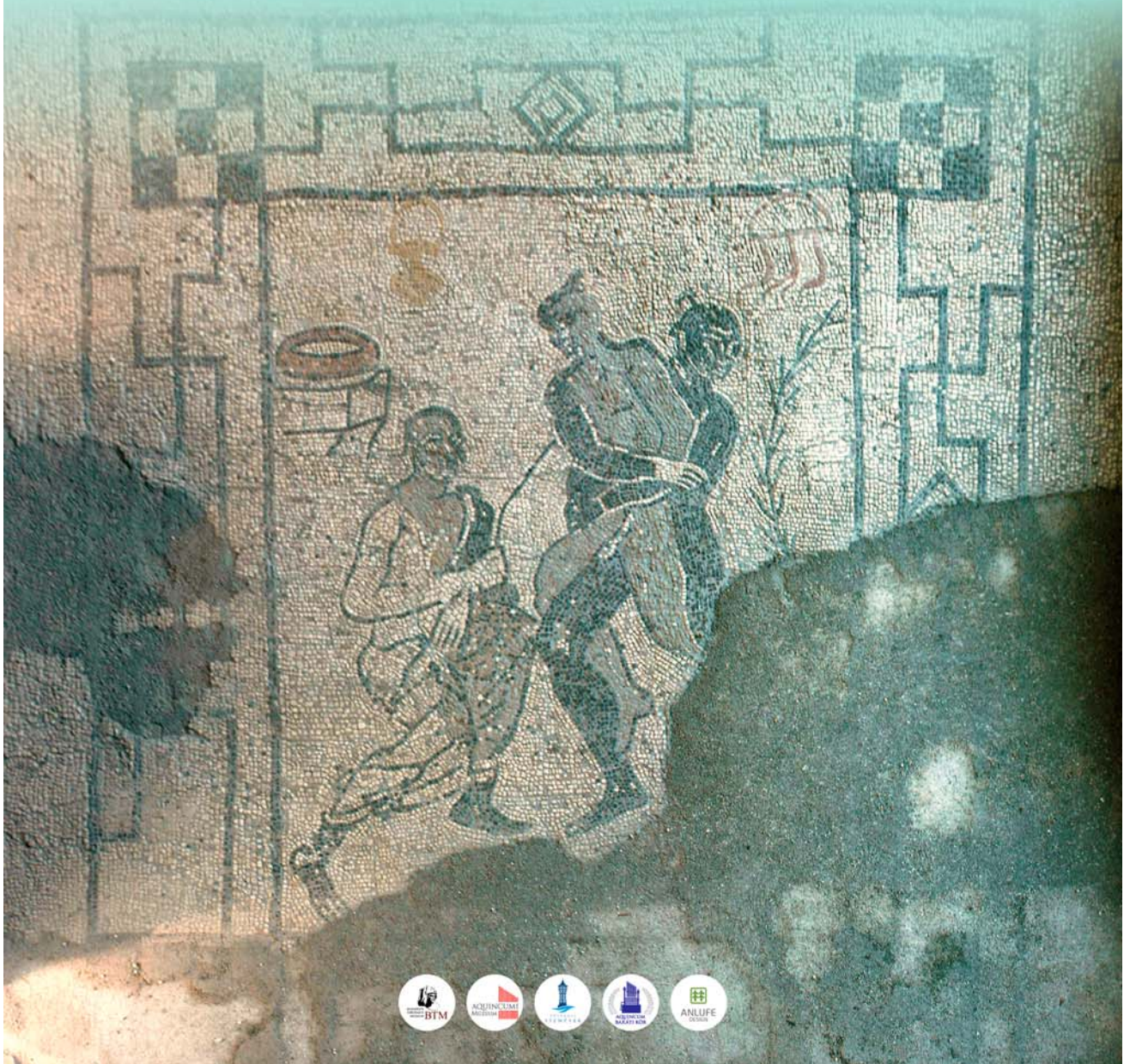

WELLNESS AZ ÓKORBAN

Fürdő kultúra Aquincumban

WELLNESS AZ ÓKORBAN – FÜRDŐKULTÚRA AQUINCUMBAN

Rendező és a tablószövegek írója: Fényes Gabriella

A kiállítás tervezője: Csernus Erzsébet

Grafikai tervező és szerkesztő: Kolozsvári Krisztián

Konzulens: Zsidi Paula

Fordítók: Eröss Dóra, Quittner Zoltán

Restaurátorok: Gábler Szilvia, Heinz Katalin, Veres Borbála, Ujvári Gábor, Vecsey Ádám

Az illusztrációk készítői: Murakeözy Éva, Siew Lim, Hajnóczi Gyula, Lajtos Tamás, Németh István

Fényképészek: Komjáthy Péter és Tóth Csilla

Modell: Gyürky László

A tablókat korrektúrája és a katalógus szerkesztője: Nagy Alexandra

Angol korrektúra: Láng Orsolya

A kiállítás létrejöttében közreműködött: Csontos Katalin, Facsády Annamária, Kirchhof Anita, Kurucz Katalin, Varga Nikoletta, Budai Balogh Tibor, Havas Zoltán, Lassányi Gábor, Rikker Balázs, Vámos Péter és Vass Lóránt

A kiállítás építői: Bereczky Katalin, Horváth Zoltán, Marton Ferenc, Ossik Ferenc, Ossik Tibor, Pál Krisztián, Peidl Attila, Béres Gábor, Csaba Gergely Tivadar

A katalógustételek írói:

B. B. T.	Budai Balogh Tibor
Cs. K.	Csontos Katalin
F. A.	Facsády Annamária
F. G.	Fényes Gabriella
H. Z.	Havas Zoltán
K. A.	Kirchhof Anita
L. G.	Lassányi Gábor
V. L.	Vass Loránt
V. P.	Vámos Péter

A kiállítás támogatói:

Budapesti Történelmi Múzeum

Fővárosi Vízművek

Anlufe Design

Aquincum Baráti Kör

ELŐSZÓ

Kedves Látogató!

Budapestet ma méltán fürdővárosnak tartjuk és büszkék vagyunk fürdőváros múltjára is. A fürdésnek, a kiváló gyógyvizek felhasználásának azonban nem csak újkori és török kori előzménye van. A terület az ókorban is fontos fürdőhely volt. Erről tanúskodnak a feltárt fürdők építészeti maradványai és az ásatások során előkerült, a fürdőlethez kötődő tárgyi leletek is. A Wellness az ókorban – Fürdő kultúra Aquincumban című kiállítás ebbe a csaknem kétezer éves múltba kalauzolja el a látogatót. Az elmúlt 237 év kutatásai során huszonnégy fürdőt, vagy fürdőnek meghatározható épületrészt tárt fel a régészeti kutatás. Ebből öt helyreállítva meg is tekinthető. A katonaság, az itt állomásozó legio fürdőjének impozáns maradványai a Flórián téri Fürdő Múzeumban tekinthetők meg, míg a polgár városban előkerült fürdők az Aquincumi Múzeum régészeti parkjában láthatók. A fürdők nem csak a tisztálkodást szolgálták. Hideg és meleg vizes medencéikkel, szaunáikkal – ha szabad így fogalmazni, mint wellness központok – az emberek pihenésére, rekreációjára is lehetőséget adtak. A fennmaradt adatok szerint a tisztasági fürdőkön kívül a feltörő vizek gyógyító erejét is ismerték és használták az itt lakók.

RÓMAI FÜRDŐ, RÓMAI FÜRDŐKULTÚRA

„Est enim maxime necessaria et ad vitam et ad delectiones et ad usum cotidianum”

„[A víz] ugyanis felettébb szükséges mind az élethez, mind az élvezetekhez, mind a mindennapi használatra”

– írta Vitruvius kétezer évvel ezelőtt. Ezzel a mondattal összefoglalta mindazt, amit a víz a rómaiaknak jelentett. Ebbe tartozik „a római fürdő”, az épülettípus, amit a rómaiak teremtettek meg és „a fürdőkultúra”, amit a rómaiak adtak a világnak. A rómaiak fürdőkre használt szavai – *thermae* és *balnea* – görög eredetűek, mint ahogyan tulajdonképpen maga a fürdő is, de míg a görögöknél szigorúan a testgyakorlás utáni tisztálkodás tere volt, a rómaiaknál a pihenés, feltöltődés, a társadalmi érintkezés helyszínévé is vált. Így volt ez minden bizonnyal a vizekben gazdag Aquincumban is. Mindebből csak kövek, téglák, habarcs, fém- és kerámiatöredékek maradtak ránk, de ha segítségül hívjuk az ókori szemtanúkat, mindez megtelik az egykori zsidongó, lármás étellel. Jöjjön hát velünk az aquincumi fürdőkbe és ismerje meg az ókori wellness!

Idézet helye: Vitruvius Tíz könyv az építészetéről 8, 1,1, ford. Gulyás Dénes

AZ AQUINCUMI FÜRDŐK KUTATÁSA

„Insignia vetustatis monimenta, quae sub terra delitescunt, casu saepius, quam consilio detegi, dudum observatum est, & Rudus hoc nostrum confirmat.”

„A múlt nagyszerű emlékei, amelyek a föld alatt rejtőznek, gyakrabban kerülnek napvilágra a véletlen során, mintsem tervszerű belátás eredményeképpen; ezt a régi megfigyelést a mi romunk is megerősíti.”

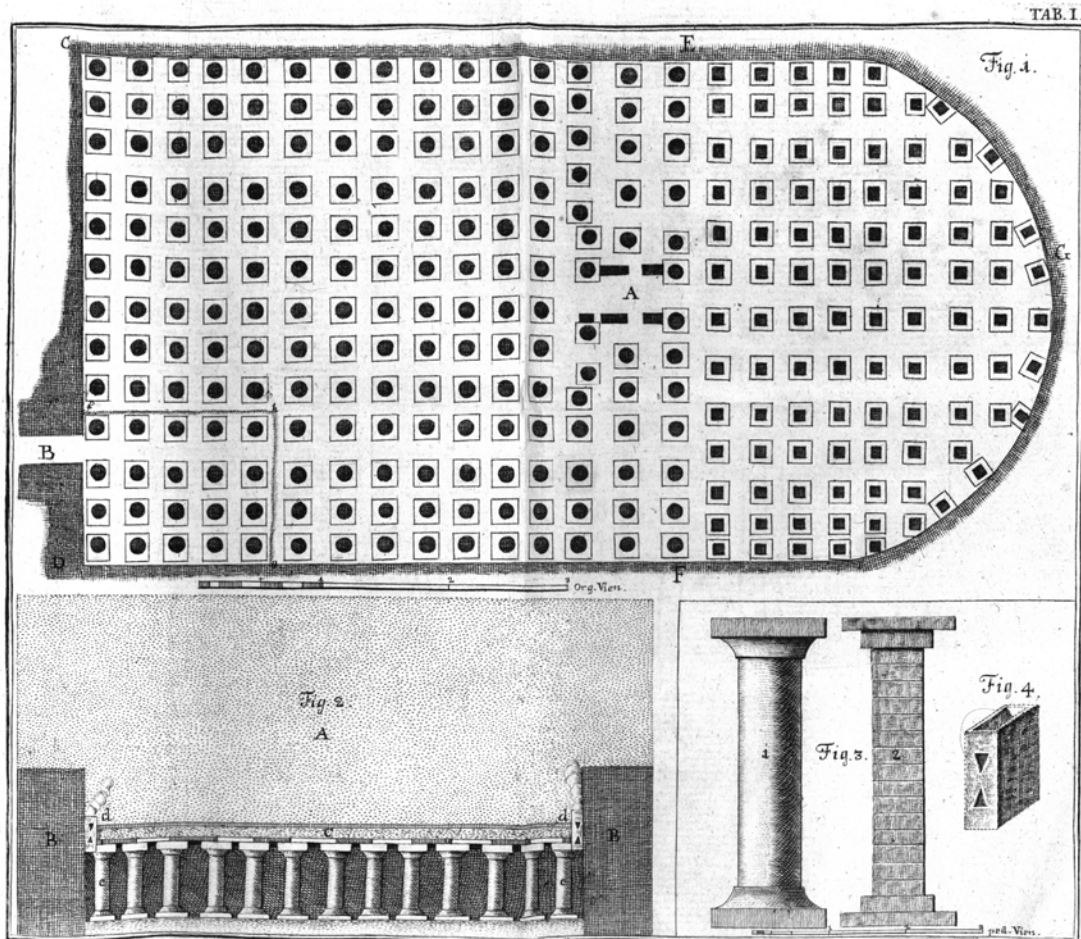
A mai Budapest területén az első ókori fürdőt 1778-ban találták meszesgödör ásása során. A maradványokat Schönvisner István vezetésével feltárták, majd Mária Terézia rendeletére védőtetőt húztak föléjük és bemutatták a nagyközönségnek. Schönvisner István a kutatás eredményeit még ez évben publikálta. Könyve a címben idézett sorokkal kezdődik. Azóta Aquincumban huszonnégy fürdő vagy valószínűleg fürdőhöz tartozó épületrész került elő régészeti kutatómunka során, ezen kívül két római felirat ismert, amely fürdő építéséről, illetve újjáépítéséről emlékezik meg. Az 1778-ban kiásott fürdőhelyiségek az itt állomásozó katonai csapatnak, a *Legio II Adiutrix*nek a nagy fürdőjéhez tartoztak. A katonai táborban létesült épületkomplexumot később csaknem teljesen feltárták, maradványai ma a Flórián téri forgalmi csomópont alatti Fürdő múzeumban tekinthetők meg. Az Aquincumi Múzeum e részét 30 évvel ezelőtt nyitották meg, és ez az évforduló adott alkalmat arra, hogy evvel a kiállítással felidézzük a római fürdőkultúrát.

Idézet helye: Stephano Schönvisner: De ruderibus laconici caldariique Romani. Budae 1778 (ford. Németh Margit)

Kat. 1. Schönvisner István De ruderibus laconici caldariique Romani. Budae 1778
 Jelzet: Kuzsinszky Bálint könyvtár Arch. 81.

Schönvisner István tudományos igényű publikációjának metszete a mai Budapest területén legkorábban előkerült római fürdő 1778-ban feltárt részletéről.

F.G.

- Fig. 1. Intercolumnii subterranei ichnographia. A. Locus columnis vacuus inter quatuor lapidum quadrata. B. Foramen in pariete in formam arcus concameratum, & præfurnio simile, f D g h Pars fracti pavimenti superioris, qua nunc descensus infra intercolumnium patet. C E F D. Spatium, quo continentur pilæ faxæ rotundæ, quarum bases hic exprimuntur. E G F. Spatium, quo continentur pilæ quadratæ e laterculis cochilibus structæ.*
- Fig. 2. Orbographia ejusdem intercolumnii. A. Terra incumbens. BB. Parietes latericii supra pavementum undique assurgentes. C. Triplex pavimenti stratum. dd. Vaporaria testacea undique intra parietes ac pavementum interserta. ee. Series una columnarum pavimento suppositarum.*
- Fig. 3. 1. Schema pilæ rotundæ e solido saxo. 2. Schema pilæ lateritiæ.*
- Fig. 4. Forma tubuli testacei, seu vaporarii.*

FORRÁSFOGLALATOK, KÚTHÁZAK

„Ἀριστον μὲν ὕδωρ”

„A víz a legjobb”

– kezdődik Pindaros első olymposi ódája. Hogy valóban jó minőségű vizet használjanak Aquincumban, a mai Római Strandfürdő területén fakadó forrásokból vezették a vizet a polgárvárosba, majd tovább a katonai tábor felé. A fürdőket is, legalábbis egy részüket, ebből látták el. A forrásokra kútházakat emeltek. A források körül négyszögben párosával cölöpöket vertek le, kívülről ácskapoccsal deszkákat rögzítettek hozzájuk. A forrásokra terrakotta forrásfoglatat került, ahonnan a vizet terrakotta kádakba folytatták. A forrásfoglat körül a kútházak padlóját több rétegben kavicssal és agyaggal döngölték, majd mészkőlapokkal fedték a víz elszivárgásának megakadályozására. A forrásfoglatok és kútházak mérete különböző volt, az adott forrás vízhozamától függött. Az 1964-es ásatás során 14 kútház maradványai kerültek elő, 2000-ben két további kútház fa cölöpjei váltak ismertté, ezek lucfenyőből készültek. A kútházakból a vizet mészkő csatornák vezették el, amelyek levélerezetszerűen összefutottak egy közös gyűjtőcsatornába. A gyűjtőcsatorna és a vízvezeték csatlakozását jelenleg pontosan nem ismerjük. A terepadottságtól függően a gyűjtőcsatorna medencébe folyt, majd ebből földfelszíni vízvezeték indult, amelyből pilléreként nyugvó magas vízvezeték lett, vagy a gyűjtőcsatornából a vizet víztoronyba emelték, majd innen a pilléreként nyugvó magas vízvezeték szállította azt tovább.

Idézet helye: Pindaros, Első olymposi óda (ford. Fényes Gabriella)

Kat. 2. Forrásfoglat

Ltsz.: 64.7.117.

Lelelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő)

Év: 1963-1964

Méret: magasság: 78 cm, legnagyobb szélesség: 103 cm, peremátmérő: 26 cm

Kor: Kr. u. 2-3. század

Irodalom:

Póczy K., Aquincum első aquaeductusa. Le premier aqueduc d'Aquincum. Archaeologiai Értesítő 99 (1972) 17, 2. kép, 27, 7.1 kép.

Póczy K., Közművek a római kori Magyarországon. Budapest 1980, 40–44, 19-20. ábra.

Kerámia forrásfoglat. Csonkakúp alakú, alján széles gallérral. Külső felületét két helyen vízszintesen bekarcolt hullámvonal díszítéssel látták el. Kiegészített.

V. P.

A FORRÁSFOGLALÁSOKNÁL TISZTELT ISTENEK

„Nullus enim fons non sacer”

„Nincs oly forrás, mely ne lenne szent”

– mi sem szemlélteti jobban a rómaiaknak a forrásokhoz való viszonyát, mint Serviusnak ez a sora. A rómaiak a forrásokat, különösen a gyógyforrásokat tisztelettel övezték, azok a nymphák vagy gyógyító istenségek felügyelete alatt álltak. Nem volt ez Aquincumban sem másképp. A Római Strandfürdő területén feltárt forrásfoglatok mellett, a kútházak csaknem mindegyikében oltárok kerültek elő, amelyeket többségében a polgárváros vezető tisztségviselői állítottak Aesculapius és Hygieia, Apollo és Sirona, Silvanus, Sol Invictus Mithras és Sol Invictus tiszteletére. Az egyes kútházak kis szentélyként is funkcionáltak, az oltárokon kívül, a forrásfoglatok mellől vagy kimondottan a források torkolatából bedobált áldozati ajándékok kerültek elő: aranygyűrű, pénzek, bronzszobor töredék, terrakotta Venus szobrocska. A tálak, dörzstálak, korsók, kerámia és üveg poharak töredékei részben szintén az áldozatokhoz kapcsolódhattak, illetve utóbbiak a forrásvíz ivására szolgáltak. A kútházak mellett két templom állt, az egyik mellől Iuppiter Optimus Maximusnak állított oltárkö került elő. A szentélykörzethez feltehetően egy kórház vagy fogadó is tartozott.

Idézet helye: Servius, Kommentár Vergilius Aeneis című eposzához VII, 84 (ford. Fényes Gabriella)

Kat. 3. Szobor(?) töredék

Ltsz.: 64.7.97.

Lelelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), a 12. és 13. kútházak közötti átjáró

Év: 1963-1964

Méret: hosszúság: 9,5 cm, szélesség: 7,2 cm

Kor: Kr. u. 2. század

Irodalom:

Póczy K., Szent kerületek Aquincum és Brigetio aquaeductusánál. Sanctuaires près des aqueducs d'Aquincum et de Brigetio. Archaeologiai Értesítő 107 (1980) 19, 15. kép

Szirmai K., Aquincumi bronzszobrocskák. Bronzestatuetten aus Aquincum. Budapest 1986, 8, 9. kép

Zsidi P. – Hárshegyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 172, Nr. 1141.

Bronzból öntött jobb kézfej, sérült.

Cs. K.

Kat. 4. Szobor

Ltsz.: 50448

Lelőhely: Bp. III., Szentendrei út

Év: 1931

Kor: Kr. u. 3. század

Méret: magasság: 16 cm, talpméret: 4,2×4,3 cm, vastagság: 2,7 cm

Irodalom:

K. Póczy, Die Töpferwerkstätten von Aquincum. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 7 (1956) 118, Taf. XVI.12.

Póczy K., Szent kerületek Aquincum és Brigetio aquaeductusánál. Sanctuaires près des aqueducs d'Aquincum et de Brigetio. Archaeologiai Értesítő 107 (1980) 20, 16.

Zsidi P. – Hárshegyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 173, Nr. 1151.

Venust ábrázoló fogadalmi szobrocska.

Cs. K.

Kat. 5. Gyűrű

Ltsz.: 64.2.1.

Lelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), a 11. (vagy a 13.?) kútházból

Év: 1964

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: legnagyobb átmérő: 2,3 cm, szélesség: 1,4 cm, vastagság: 0,4

Irodalom:

Póczy K., Aquincum első aquaeductusa. Le premier aqueduc d'Aquincum. Archaeologiai Értesítő 99 (1972) 20-21.

Zsidi P. – Hárshegyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 153, Nr. 848.

R. Facsády A., Aquincumi ékszerek. Jewellery in Aquincum. Budapest 2009, 91, Nr. 3.

Két aranylemezből összeillesztett pecsétgyűrű, köve hiányzik.

Cs. K.

Kat. 6. Agyagmécses

Ltsz.: 64.7.17.

Lelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), a 3. kútházból

Év: 1964

Kor: Kr. u. 3-4. század

Méret: hossza: 11 cm, átmérő: 7,5 cm, magasság: 2,5 cm

Irodalom:

Póczy K., Szent kerületek Aquincum és Brigetio aquaeductusánál. Sanctuaires près des aqueducs d'Aquincum et de Brigetio. Archaeologiai Értesítő 107 (1980) 21, 18. kép

Iványi XXII. típusú, szürkére égetett mécses kerek testtel, az olaj beöntésére szolgáló lyuk körül kiemelkedő gyűrűvel, nagy kanóctartó nyílással és az oldalához tapasztott kis korongfogóval.

Cs. K. – F. G.

Kat. 7. Érem

Ltsz.: 64.7.80.

Lelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő)

Év: 1964

Kor: Kr. u. 1. század
 Méret: átmérő: 2,5 cm, vastagság: 0,14 cm
 Publikálatlan

Nagyon kopott bronzérem.

Kat. 8. Érem

Itsz.: 64.7.83.
 Leleghely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), 7. kútház
 Kor: Kr. u. 2. század
 Méret: átmérő: 3,47 cm, vastagság: 0,32 cm.
 Publikálatlan

Kopott bronzérem.

Kat. 9. Érem

gyarapodási szám: R2656/2016.
 Leleghely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), 7. kútház
 Kor: Kr. u. 3. század második fele
 Méret: átmérő: 2,18 cm, vastagság: 0,2 cm
 Publikálatlan

Égett antoninianus.

Kat. 10. Érem

gyarapodási szám: R2657/2016.
 Leleghely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), 7. kútház
 Kor: Kr. u. 3. század második fele
 Méret: átmérő: 2,18 cm, vastagság: 0,2 cm
 Publikálatlan

Égett antoninianus.

Kat. 11. Érem

gyarapodási szám: R2658/2016.
 Leleghely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő), 7. kútház
 Kor: Kr. u. 3. század második fele
 Méret: átmérő: 2,18 cm, vastagság: 0,2 cm
 Publikálatlan

Égett antoninianus.

F. G.

GYÓGYVIZEK ÉS GYÓGYHATÁSUK

*„Omnis autem aqua calida ideo [quod] est medicamentosa,
quod in parvis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum.”*

**„Azért gyógyító erejű minden hévíz, mert miközben bomló anyagok között forr fel,
más hasznos tulajdonságot szerez.”**

A rómaiak nagy becsben tartották a termál- és magas ásványi anyag tartalmú gyógyvizeket. Adjuk át a szót Vitruviusnak, akitől az előző rövid idézet is származik, és aki Tíz könyv az építészetéről című munkájában így írt: *„Amikor ugyanis a beteg testet fertőző vidékről egészséges helyre viszik át, s ha még gyógyforrások vizének élvezete is segíti, hamarabb meggyógyul.”* Ugyanő egész fejezetet szentelt a gyógyvizeknek, annak, hogy mely helyeken milyen tartalmú vizek törnek fel és azok mire hatásosak. Így például *–„a kénes források az idegek bántalmait hozzák helyre olyképpen, hogy hevükkel felmelegítik és kiegészítik a testekből a káros nedveket. A timsósak pedig, amikor bénulás vagy más betegség által tönkretett tagok kerülnek beléjük, a nyitott ereken át melegítve, a kihűlést a meleg ellentétes erejével megszüntetik és a testnek lassanként visszaadják tagjai régi egészségét. A kátrányos vizek pedig a test belső bajait ivókúra útján tisztítva szoktak használni.”* A gyógyvizek hatásának ismeretét id. Plinius leírása is tükrözi: *„Csodálom, hogy Homeros a meleg forrásokat nem említi, habár különben gyakran beszél meleg fürdőről, talán mert az a gyógy mód, amihez ma a gyógyforrásokhoz fordulnak, akkoriban még nem létezett. A kénes víz az innak előnyös, a timsótartalmú a bénulásoknál és más hasonló ernyedéseknél, a bitumen- és nátrontartalmú, amilyen Cutiliaeben van, jó az ivásra és a tisztításra”.*

Idézetek helye: Vitruvius, Tíz Könyv az építészetéről 8, 3, 4; 1, 2, 7; 8, 3, 4 ford. Gulyás Dénes
id. Plinius, Természetráaj 31, 59-60, ford. Fényes Gabriella

Kat. 12. Fiatal női fej (ún. Hygieia)

Ltsz.: RM 109 (a Magyar Nemzeti Múzeum 116.1887.2. leltári szám alatt iktatott műtárgyának másolata)

Lelőhely: Duna-meder (Bp. V. kerületi szakasz, Parlament környéke)

Kor: Kr. u. 2. század

Méret: magasság: 22 cm, szélesség: 21 cm, vastagság: 19,5 cm

Irodalom:

Fitz, J. (ed), Religions and Cults in Pannonia. Exhibition at Székesfehérvár, Csók István Gallery 15 May – 30 September 1996. A Szent István Király Múzeum közleményei. Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne A. 33. Székesfehérvár 1998, 79: no. 88.

Hekler A., Márványfej és bronzmaszk a Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesítő 28 (1908) 231–235.

Kádár Z., Gyógyító istenségek tisztelete Pannóniában topográfiai adatok tükrében. Orvostörténeti Közlemények 93–96 (1981) 74.

Szirmai, K., Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum: Katalog der Ausstellung: 6. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens: 11–15. Mai 1999 Budapest. Budapest 1999, 34: Nr. 16.

Hellenisztikus ihletésű szoborfej. Arca telt, álla kerek. A tágra nyitott szemekben vésett kör jelzi a szivárványhártyát, a pupilla félhold alakú vájatként jelenik meg. Az orr nyeregrésze a homlok síkjához képest enyhén homorodik. A vastag ajkak finoman szétnyílnak, a fülek természetellenesen hátrafelé dőlnek. A hajviselet két szalag, választékok, tincselrendezések és fonatok bonyolult rendszeréből áll össze.

B. B. T.

GYÓGYFÜRDŐK

*„Quid referam Baias praetextaque litora Bais
Et quae de calido sulphure fumat aqua?”*

**„Miért kéne Baiaeról és a tengerpartról mesélnem, amelyen elterül
és a vízről, amely a meleg kéntől gőzölög?”**

A hév- és gyógyforrásoknál már a római korban is gyógyfürdők jöttek létre, bizonyos források vizét viszont ivókúrára használták. Egyes települések nevei már önmagukban utaltak az ott működő gyógyforrásra, így például Aquae Sulis (a mai Bath, Anglia), Aquae Calidae (a mai Vichy, Franciaország), Aquae Granni (a mai Aachen, Németország), Aquae (Aureliae a mai Baden-Baden, Németország) vagy Pannoniában Aquae Iasae (Varasdfürdő – Varaždinske Toplice, Horvátország) és Aquae Balissae (Daruvár – Daruvar, Horvátország). A gyógyfürdős településeket a Tabula Peutingeriana (az ókorból ránk maradt „világtérkép”) külön szimbólummal is jelölte. A gyógyfürdőknek – szemben a tisztasági fürdőkkel – kanonikus építészeti rendjük nem volt, általában a terepadottságokhoz igazodtak és a gyógyhatás minél hatékonyabb kihasználása miatt – speciális esetektől eltekintve – a forráshoz lehető legközelebb épültek ki. Az ókor leghíresebb, sőt leghírhedtebb gyógyfürdője, a római felső tízezer üdülőhelye a Nápolyi-öbölben, festői környezetben elhelyezkedő Baiae volt. A hely nemcsak kénes tartalmú vizéről, de az ott folyó nagyvilági életről és az ott nyaralók laza erkölcséről is ismertté vált. Senecának meg is volt a véleménye erről a fürdőhelyről: *„Mi jobb lehetőség híján megelégedünk Baiaeval, el is hagytam megérkezésem napján; el kell ezt a környéket kerülni, noha rendelkezik bizonyos természeti adottságokkal, mert a fényűzés szemelte ki magának gyülekezőhelyül.”*

Idézetek helye: Ovidius, A szerelem művészete I, 255-257 (ford. Fényes Gabriella)
Seneca, Erkölcsi levelek 51. levél (ford. Kurcz Ágnes)

GYÓGYÍTÓ ISTENEK

*„νόσου δὲ ἀκεσθείσης ἀνδρὶ μαντεύματος γενομένου καθέστηκεν ἄργυρον ἀφεῖναι
καὶ χρυσὸν ἐπίσημον ἐς τὴν πηγὴν”*

***„Ha azonban valaki a jóshely segítségével valamilyen betegségből kigyógyult,
az szokás szerint egy ezüst vagy aranypénzt dob a forrásba...”***

A római gyógyfürdőhelyek nem csupán profán célt szolgáltak, a gyógyulás elengedhetetlenül összekapcsolódott különböző istenek kultuszával. Gyógyforrásoknál a római istenek közül leggyakrabban Aesculapiust és lányát Hygieiát, vagy Apollót, vagy általában néven nem nevezve a nimfákat tisztelték, de a kelta alaplakosságú területeken fontos szerepet kaptak a kelta eredetű istenek pl. Sirona. Őket gyakran azonosították is a klasszikus római istenalakokkal, pl. Grannust Apollóval vagy Sulist Minervával. Pannoniai forrásoknál (Aquae Balissae, Aquincum, Római Strandfürdő) Silvanust is tisztelték. Ha valaki egy gyógyfürdőben, egy gyógyító hatású víztől vagy egy forrás istenétől gyógyulást remélt vagy nyert, reményét vagy háláját különböző formában kifejezte. Állíthatott oltárt a gyógyulásában közbenjáró istennek vagy dobhatott áldozati ajándékot a forrás vizébe. Ezek lehetek pénzáldozatok, értéktárgyak, a beteg és gyógyult testrészt ábrázoló *ex votók*, edények, gyakran utóbbiak miniatűr változatai vagy bármi más. Alátámasztják ezt a régészeti leletek is, például Bath-ban (Anglia), Sulis istennő szent forrásának medencéjében 12595 római érem került elő. Ezzel a szokással hozhatók összefüggésbe az Aquincumban, a Római Strandfürdőn feltárt források foglalatából előkerült leletek is.

Idézet helye: Pauszaniász, Görögország leírása 1, 34, 4 (ford. Muraközy Gyula)

Kat. 13. T. Iulius Mercator oltára

Ltsz.: 64.10.194.

Lelőhely: Bp. III., Római fürdő (ma Római Strandfürdő)

Év: 1964

Kor: Kr. u. 194-250

Méret: magasság: 75 cm, szélesség: 35 cm, vastagság: 28 cm

Irodalom:

Kovács P. – Szabó Á. (szerk.), *Tituli Aquincenses I*, Budapest 2009, 42-43, Nr. 41;

L'Année Épigraphique 1982, 806

Póczy K., Szent kerületek Aquincum és Brigetio aquaeductusánál. Sanctuaires près des aqueducs d'Aquincum et de Brigetio. *Archaeologiai Értesítő* 107 (1980) 3: Nr. 4, 6: 3.1-2 kép.

T. Iulius Mercator gyógyító istenségek számára állított mészkő oltárköve 1964-ban a Római Strandfürdő területén feltárt szentélykörzet XII. és XIII. kútháza közötti, kövezett járósínten került elő. Az oltártörzs élei töredezettek, kisebb darabok lepattantak az *abacus*ból és a párkányzatból is. Az oltártörzs feliratos mezejében apró folytonossági hiányok mellett egy hosszabb, kanyargós repedés fut a szöveg első sorától a profilált lábazati részbe.

Az oltárkő *coronájának* sarkait palmettás *akrotérionok* díszítik. A szemközti *akrotérionok* között két, egymásnak hátat fordító, kifelé csavarodó *voluta*, az oldalakon egy-egy ötszirmú rozetta kapott helyet. A *corona* felső síkjában négyszögletes, medenceszerű lemélyítést alakítottak ki.

A díszítetlen *abacus* alól többosztatú párkányzat vezet az oltártörzshöz, amelyet alulról profilált lábazat határol. A lábazat vastag *plinthus*ra támaszkodik. Az oltárkő hátoldala egyenesen levágott, szépen lesimított.

A középre zárt, hatsoros felirat a következőképpen hangzik:

*Apollⁱⁿⁱ**et**Serana^e (sic!)**T(itus) Iul(ius) Mer-**cator d(ecurio) c(oloniae)**v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Fordítás: Apollónak és Sironának T. Iulius Mercator, a *colonia* városi tanácsának tagja fogadalmát szívesen és méltán teljesítette.

B. B. T.

GYÓGYFÜRDŐK PANNONIÁBAN, GYÓGYVIZEK AQUINCUMBAN

„Nymphis medicis...”

„A gyógyító nimfáknak”

állított oltárt Caius Iulius Commodus Orfitianus Pannonia Superior helytartója, amely Pusztamaróton került elő. Elképzelhető, hogy hálójának kifejezésére gyógyvíz segítségével történt gyógyulás készítette. Pannoniában eddig gyógyfürdő maradványai Aquae Iasae (a mai Varasdfürdő – Varaždinske Toplice, Horvátország) és Aquae Balissae (a mai Daruvár – Daruvar, Horvátország) településeken váltak ismertté. Aquincumból gyógyvíz felhasználásra szórványos adataink vannak, de tekintve azt, hogy a rómaiak termálforrást nem hagytak kiaknázatlanul, valószínűsíthető, hogy itt is éltek a természet adta lehetőségekkel. Erről bizonytalan és ma már sajnos nem ellenőrizhető információnk van a Hajógyári-sziget melletti egykori homokzátonyról, a Fürdő-szigetről. Ezen a dunai szigeten 50-60 kéntartalmú termálforrás fakadt, a 19. században falakat is láttak, amelyeket Rómer Flóris megtekintett és római eredetűnek tartott. Ezt a szigetet 1872-1875 között a hajózási útvonalak biztosítására elkotorták. A kotrógép merítő vedrei állítólag „üveg gyanánt pattogtak le a régi falmaradvány kövein”. Zsigmondy Gusztáv akkor a Fürdő-szigeten keresztülhaladó római híd pilléreit ugyan felmérte és lerajzolta, de a fürdőszigeti állítólagos római falakról hasonló felmérést nem ismerünk tőle. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a rómaiak ismerték és használták már a mai Szent Lukács és Császár fürdő forrásait is. Mátyás király uralkodása alatt ugyanis egy kalandos életű, az ókori feliratok (és az alkímia) iránt rendkívül lelkesedő olasz humanista, Felice Feliciano, a budafelhévi Szt. Háromság templom előtt, a Császár fürdő forrásainak közelében, lerajzolt egy nimfáknak állított oltárt, és azt is megjegyezte, hogy efféle köveket ugyanilyen felirattal átvittek a budai várba, Mátyás király hálószobája elé.

Idézet helye: CIL III 10595, RIU 3, 752, Esztergomi Vármúzeum ltsz.: 67.8.1.

A RÓMAI FÜRDŐ RÉSZEI

„non hanc quae nuper inventa est similis incendio, adeo quidem ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavari oporteat”

„Persze nem a mostanában divatba jött tűzforró hőmérsékletről van szó – abban inkább elítélt rabszolgákat kéne elevenen fürösztetni.”

- Így méltatlankodott Seneca a Kr. u. 1. század második felében, abban a korban, amikor a római fürdő, mint épülettípus a maga teljes épületgépészeti rendszerével kialakult. Ennek egyik eleme volt a forró hőmérsékletű, magas páratartalmú fürdőhelyiség, amelyre az idézet is vonatkozik. Ettől kezdve a tisztasági fürdők, akár gazdag lakóházakhoz kapcsolódó magánfürdőkről, akár közfürdőkről volt szó az egész Római Birodalomban (így Aquincumban is) egységesen épültek meg. Az épületek három fő fürdőhelyiségből álltak: a *frigidarium*ból, a *tepidarium*ból és a *caldarium*ból, amelyeket még egy öltöző helyiség (*apodyterium*) is kiegészített. A *frigidarium* fűtetlen, hideg vizes medencével rendelkező helyiség, a *caldarium* magas hőmérsékletű és igen magas páratartalmú helyiség volt, amelyben forró vizes medencék álltak, a kettő között lévő *tepidarium* pedig a meleg és hideg fürdő közötti temperálódásra szolgált, amelyben állhatott langyos vízű medence is, bár az nem volt elengedhetetlen tartozéka. A *tepidarium*ból nyílhatott még egy magas hőmérsékletű, de alacsony páratartalmú izzasztóhelyiség, a *sudatorium*.

Idézet helye: Seneca, Erkölcsei levelek 86. levél 10 (ford. Kopeczky Rita)

Kat. 14. Falfűtés téгла (*tubus*)

Ltsz.: R 2458

Lelőhely: Bp. III., Laktanya u.

Év: 1953

Kor: Kr. u. 2. század

Méret: magasság: 33,5 cm, szélesség: 18,5×15 cm

Téglalap keresztmetszetű, falfűtéshez, meleg levegő vezetéséhez használt téгла *LEG II AD leg(ionis) II Ad(iutricis)* feliratú bélyeggel.

H. Z.

Kat. 15. Falfűtés téгла (*tubus*) töredéke vakolattal

Ltsz.: 1.7.14.2.

Lelőhely: Aquincum polgárváros, Nyugati fürdő

Év: 1977

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: magasság: 27,5 cm; szélesség vakolattal együtt: 23 cm; vastagság vakolattal együtt 6,5 cm

Téglalap keresztmetszetű, a meleg levegő vezetéséhez használt téгла töredéke a falat borító vakolat töredékével.

F. G.

A HYPOCAUSTUM RENDSZER

„Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat balineum an caleat.”

„Szerintem manapság teljesen mindegy, felgyújtották-e a fürdőt, vagy csak befűtötték”

– folytatta sopánkodását Seneca. Ennek a magas hőmérsékletnek az elérését az ún. *hypocaustum* rendszer tette lehetővé. A *hypocaustum* szó görög eredetű és alulról fűtöttet jelent. A fűtött helyiség tulajdonképpen két szintből állt. A felső, ún. lebegő padlót (*suspensura*) – amelyen jártak – az alsó szinten álló téglá- vagy kőpillérek, oszlopok tartották. A „kazánház” egy kőből vagy téglából falazott csatorna volt (*praefurnium*), amelynek elején fát égettek. A csatorna bevezetett a fűtött helyiség lebegő padlója alá. A fa égésével keletkező forró füstgázok a helyiség falán végigvezetett kémények keltette huzat miatt átáramoltak a fűtött helyiség lebegő padlója alatt és fokozatosan felmelegítették azt. A rendszer gyakorlatilag úgy működött, mint egy kifordított cserépkályha. Lassan melegedett fel viszont sokáig tartotta a hőt. Ilyen közvetlen fűtése volt a legforróbb fürdőhelyiségnek, a *caldarium*nak. A forró füstgázzal azonban nemcsak ezt az egy helyiséget fűtötték fel, hanem azt továbbvezették a következő helyiség padlója alá is. Így ezzel a „hulladék hő” hasznosítással elérték, hogy a *tepidarium* is némi meleget kapott. A *hypocaustum* fűtés feltalálójának az ókori források Caius Sergius Oratát tartották, aki osztrigatenyésztéssel foglalkozó – forrásaink szerint – ravasz és gátlástalan vállalkozó volt valamikor a Kr. e. 2. század végén – 1. század elején. A régészeti feltárások eredményei szerint azonban ez a fűtési mód fokozatosan alakult ki a Kr. e. 3-2. század folyamán a görög városokban.

Idézet helye: Seneca, Erkölcsei levelek 86. levél 10 (ford. Kopeczky Rita)

A hypocaustum rendszer működését bemutató installáció:

Készítéséhez a következő eredeti régészeti leleteket használtuk fel:

Stukkófríz töredékei a polgárvárosi nagy közfürdőből. Az eredeti darabok régebbi bemutatás során több más lelőhelyű töredékekkel együtt egy betonnal kitöltött tálcába lettek beágyazva. Az eredeti darabokról másolat készült, az installációban ezt használtuk fel. A másolat kifestésére az eredeti darabon nem maradt nyom, az a Római Birodalomban máshol előforduló párhuzamok alapján történt.

Kat. 16. A stukkófríz eredeti töredékének leírása (a kiállításon nem szerepel):

Leltári szám: nem kivehető

Lelőhely: Aquincum polgárváros, Nagy Közfürdő

Év: 1881

Kor: római kor

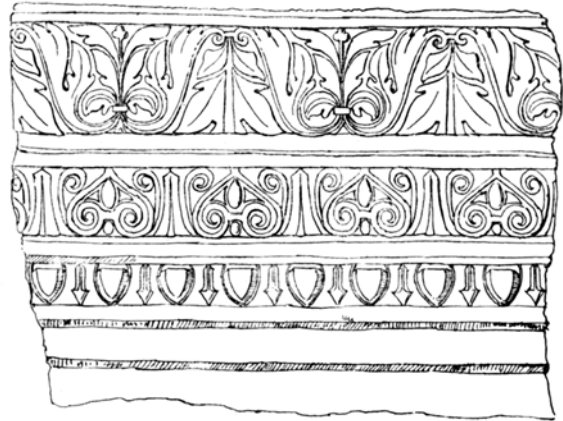
Méret: az 1. töredék magassága 44 cm; szélessége: 23 cm; a 2. töredék magassága 10 cm; szélessége 14 cm; a 3. töredék magassága 15 cm; szélessége 14 cm. A töredékek vastagsága a beágyazás miatt nem mérhető.

Irodalom:

Hampel J., A papföldi közfürdő. Budapest Régiségei 2 (1890) 51-74, 67, 70, I. ábra 13.

Zsidi P., Az aquincumi polgárváros. Vezető az Aquincumi Múzeum romkertjében. Aquincumi zsebkönyvek 1. Budapest, 2006, 66.

Többsoros stukkópárkány, felső sorában két léctag közötti sávban akantusz minta ismétlődik. A középső sávban lefelé fordított szív alak sora következik volutaszerűen csavarodó ívekkel, amelyet felfelé ívelődő, szintén volutaszerűen csavarodó inda egészít ki két oldalon. Az alsó sort tojásléc minta díszíti, amely alatt két lécsor zárja a stukkófrízt. A stukkóminta pecsétlővel készült.

K. A.

Az installációt díszítő falfestmény inspirációját a Helytartói palotából előkerült és a kiállításon is bemutatott freskótöredék adta. Leírása a 23-25. katalógusszámok alatt található.

Kat. 17. Hypocaustum-oszlop téglák. Az installációhoz az eredeti darabok kerültek felhasználásra:

Ltsz.: 2015.1.2.1-36.

Lelőhely: ismeretlen

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 4. század

Méret: 21×21×6 cm

36 darab téglá, amelyekből a lebegő padlót tartó *hypocaustum* oszlopok vannak felépítve.

H. Z.

Kat. 18. Later bipedalis. Az eredeti darab került az installációhoz felhasználásra.

Ltsz.: 2015.1.1.1.

Lelőhely: Bp. III., Ladik u. 7-11.

Év: 2006

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 53×53×5 cm

Két láb széles téglá fűtőtér lefedéséhez.

H. Z.

Kat. 19. Tubusok (falfügés téglák)

Ltsz.: 2003.32.796; 2003.32.797; 2015.1.5.1; 2015.1.6.1; 2015.1.7.1; 2015.1.8.1.

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota

Év: 1941-1951

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 23-26×19,5×11 cm

6 db falfügés téglá (*tubus*). Bélyegegk: CHO, CHOR, COHA

H. Z.

ABLAKOK, FALFŰTÉS, FALSZIGETELÉS

„*Quaedam nostra demum prodisse memoria scimus, ut speculariorum usum perlucente testa clarum transmittentium lumen, ut suspensuras balneorum et impressos parietibus tubos per quos circumfunderetur calor qui ima simul ac summa fovert aequaliter.*”

„Tudjuk, hogy bizonyos találmányok csak a mi időnkben láttak napvilágot: mint a ragyogó fény áteresztésére képes ablaktáblák; a fürdők lebegő padlói, a falakba beépített csövek, amelyeken keresztül körbeárad a meleg, s melyek egyenletes hőmérsékletet tesznek lehetővé alul-fölül egyaránt.”

– foglalta össze Seneca a saját korában, az építészetben általánossá vált újításokat. A *hypocaustum* fűtés mellett a római fürdőépítészet fontos elemét képezték a nagy ablakok és azokban az átlátszó üvegtáblák, amelyek lehetővé tették, hogy napfényben ússzanak a fürdőhelyiségek, valamint a megfelelő tájolást is kihasználva a forró fürdőhelyiség hőmérsékletének emeléséhez is hatékonyan hozzájárultak. A *tepidarium* és a *caldarium* falainak belső oldalára üreges téglákat (latinul *tubi* vagy *tubuli*) vagy kis lábakkal rendelkező téglalapokat (*tegulae mammatae*) rögzítettek. A fürdőhelyiség felé eső oldalukat vakolták és falfestményekkel díszítették. A falakon így képzett üreges tér a lebegő padló szintjén egyrészt nyitott volt az alsó tér felé, másrészt bizonyos helyeken felfelé is, így a huzat miatt a forró füstgáz beáramlott ide is. Az üregekben áramló forró füstgáz melegítette a falakat, amely a fürdőzőknek kellemes hőérzetet biztosított. Ahogy ifj. Plinius írta: *„fűtőcsöveivel jótékonyan megszelídítve, arányosan sugározza szét a felvett meleget.”* Ezen túlmenően a fűtött falaknak fontos szerepük is volt. Hideg falon ugyanis a magas hőmérsékletű és rendkívül magas páratartalmú levegőből a pára lecsapódna, ami végső soron a falak penészesedéséhez vezetne, ezt pedig a falak fűtésével tudták megakadályozni.

Idézetek helye: Seneca, 90. levél, 25 (ford. Bollók János, Takács László, Fényes Gabriella)
ifj. Plinius, Levelek II, 17 (ford. Muraközy Gyula)

Kat. 20. Párkánycserép (*antefixum*)

Ltsz.: 54093

Lelőhely: Aquincum polgárváros, Északi közfürdő(?)

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: magasság: 22,5 cm; szélesség: 16,5 cm

Irodalom:

Zsidi P. (szerk.), Istenek, katonák, polgárok Aquincumban. Kiállítási vezető. Budapest 1995, 25. kat. sz.

Zsidi P., Az aquincumi polgárváros. Vezető az Aquincumi Múzeum romkertjében. Aquincumi zsebkönyvek 1. Budapest, 2006, 59.

Tragikus maszkot ábrázoló párkánycserép.

H. Z.

Kat. 21. Rozetta

Ltsz.: 31899

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: 1881

Kor: római kor

Méret: magasság: 10 cm, átmérő: 14 cm

Irodalom:

Kuzsinszky B., Az építkezés Aquincumban. Budapest Régiségei 4 (1892) 99.

Zsidi P., Az aquincumi polgárváros. Vezető az Aquincumi Múzeum romkertjében.

Aquincumi zsebkönyvek 1. Budapest, 2006, 66.

A virágfejet formázó mészkő épületdíz a nagy közfürdő *apodyterium*ában került elő a 19. századi feltárások során. Szélei töredezettek, hiányosak.

A rozetta kerek alaptól indulva tölcésesen szélesedik. Oldalait hat vastag, kétszattatú szíromlevél alkotja. Az összeboruló ivarleveleket tíz, csonkakúpot formázó, felfelé szűkülő és legömbölyített fejben végződő barázda alkotja. A barázdaféjek által körülzárt mezőt félgömb tölti ki.

B. B. T.

Kat. 22. Stukkófríz töredéke

Ltsz.: 65891

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

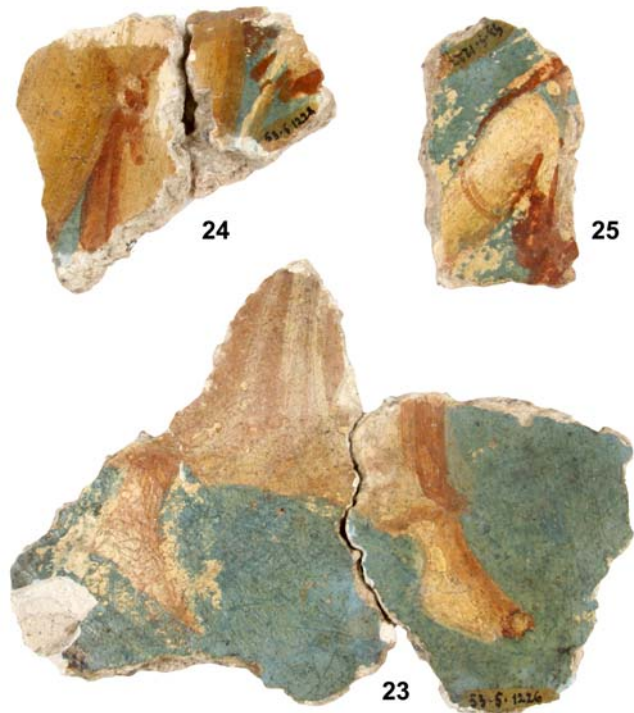
Méret: magasság: 16 cm; szélesség: 17 cm; vastagság: 2 cm.

Publikálatlan

Többsoros stukkópárkány, felső, kiemelkedő sorában lefelé fordított lótuusz minta váltakozik kerek, bimbókat imitáló motívumokkal. Az alatta lévő sávban hullámzó szőlőfürtökkel és szőlőlevelekkel díszített szőlőinda közt nagyobb rozetták helyezkednek el. A stukkóminták pecsétlővel készültek, amelyek lenyomata jól kivehető az alsó sávban. A töredék alján egy lekerekített lécsor részlete vehető még ki.

K. A.

Kat. 23-25. Falfestménytöredékek**Kat. 23.**

Ltsz.: 53.5.1226.

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota

Év: 1951

Kor: Kr. u. 2. század?

Méret: a bal láb töredéke: 11×13 cm, a jobb láb töredéke: 9×8 cm

Irodalom:

Sz. Póczy K., Az aquincumi helytartói palota falfestészete. Die Wandmalerei des Statthalterpalastes von Aquincum. Budapest Régiségei 18 (1958) 103-148, 114, 136, 15. kép

Türkizkék alapszínű falfestménytöredék két összeillő darabja. A töredékeken jobb lábát kecsesen előrenyújtó, lebegő és talán táncoló női alak alsó részlete, két lába vehető ki, amelyet közel bokáig érő rózsaszínes és fehér ruha redői alá rejtettek.

Kat. 24.

Ltsz: 53.5.1224.

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota, 3. helyiség

Év: 1951

Kor: Kr. u. 2. század?

Méret: 7×9 cm

Irodalom:

Sz. Póczy K., Az aquincumi helytartói palota falfestészete. Die Wandmalerei des Statthalterpalastes von Aquincum. Budapest Régiségei 18 (1958) 103-148, 113-114, 136, 14. kép

Türkizkék alapon ruhátlan férfialak lágyékrészének részlete két összeillő falfestménytöredéken. Az okkersárga szín árnyalataival megfestett, vöröses kontúrral hangsúlyozott figura bal oldala mentén talán az alak bal keze és kezében tartott eszköz vagy istenségre utaló attribútum (?) részlete jelenik meg.

Kat. 25.

Ltsz: 53.5.1227.

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota, 3. helyiség

Év: 1951

Kor: Kr. u. 2. század?

Méret: 8×5 cm

Irodalom:

Sz. Póczy K., Az aquincumi helytartói palota falfestészete. Die Wandmalerei des Statthalterpalastes von Aquincum. Budapest Régiségei 18 (1958) 103-148, 112, 114, 136, 12. kép

Türkizkék alapon női alak jobb vállának, felkarjának és mellkasának részlete, vörös viselettel (*stola*) és a felkaron karkötővel látható.

K. A.

Kat. 26. Nyolcszögletű padlótéglák

Ltsz.: 2015.1.3.1-39.

Leőhely: ismeretlen

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 7,5×7,5×6 cm

39 darab nyolcszögletű padlótégla.

H. Z.

Kat. 27. Négyzethasáb alakú padlótéglák

Ltsz.: 2015.1.4.1-29.

Leőhely: ismeretlen

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 2,5×2,5×6 cm

29 darab négyzethasáb alakú padlótégla.

H. Z.

VÍZELLÁTÁS, VÍZMELEGÍTÉS, SZENNYVÍZELVEZETÉS

„*Postquam munda balnea inventa sunt, spurciores sunt.*”

„**Az emberek azóta visszataszítóbbak lettek, mióta feltalálták a tiszta fürdővizet**”

–folytatta Seneca. Panaszkodásának ugyan erkölcsi összefüggése is van, higiénias szempontból azonban egyáltalán nem tarthatjuk elítélendőnek a tiszta fürdőt, amelyet az tett lehetővé, hogy a városi köz- és magánfürdőket bekapcsolták a vízvezeték rendszerbe. A meleg vizes medencék számára a vizet melegíteni is kellett, ez a hypocaustum fűtéssel összefüggésben történt. Működését Vitruvius pontosan le is írta: „*A padlófűtés fölé bronz üstöt kell alkalmazni, egy forró vizeset, egy másik langyos vizeset és egy harmadik hideg vizeset, mégpedig úgy elhelyezve, hogy amennyi meleg távozik a langyos üstből a forró vizesbe, ugyanilyen módon annyi folyjék a hideg vizesből a langyosba ...*” A forró vizes bronz tartályt közvetlenül a *praefurnium* csatorna fölé helyezték és téglával körülfalazták, a többi víztartó pedig mellette sorakozott. Ezek épített maradványai több helyen előkerültek, bronz bojler egy boscorealei villából (Olaszországban) ismerünk. A fürdőmedencéből kikerülő szennyvizet gyakran a fürdőkhöz kapcsolódó illemhelyeken is keresztülvezették, biztosítva ezzel azok folyamatos vízöblítését, majd a víz tovább folyt az utcák kövezete alatti szennyvízgyűjtő csatornába.

Idézetek helye: Seneca, Erkölcsi levelek 86, 12 (ford. Kopeczky Rita)

Vitruvius, Tíz könyv az építészetéről V, 10, 1 (ford. Gulyás Dénes)

Kat. 28-29. Két ólom vízvezetékcső Aquincumból

Gyarapodási szám: R2653/2015

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota, a fürdőszárny déli oldalánál

Év: 1952

Kor: Kr. u. 2. század

Anyaga: ólom

Méret: hosszúság: 246 cm, átmérő: 8 cm

Publikálatlan

Gyarapodási szám: R2654/2015

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Anyaga: ólom

Méret: hosszúság: 241 cm, átmérő: 8 cm

Publikálatlan

Két, ólomlemezről hajlított, csepp alakú keresztmetszetű vízvezetékcső.

F. G.

KÖZ- ÉS MAGÁNFÜRDŐK, BELÉPŐDÍJ

„*quid Nerone peius?
quid thermis melius Neronianis?*”

„***Mi rosszabb Nerónál?
mi jobb Nero fürdőinél?***”

Tulajdonjog és a fürdőt használók szerint a római fürdők háromfélék lehettek: magánfürdők, közfürdők és katonai fürdők. Magánfürdők gazdag lakóházakhoz, villákhoz kapcsolódtak. Legszebb aquincumi példája a Hajógyári-szigeten a helytartói palotában volt. Közfürdők lehettek egy kivétellel a polgár városban feltárt, az Aquincumi Múzeum régészeti parkjában megtekinthető fürdők. A Nagy Lakóházban lévő fürdő magánházhhoz tartozott. A közfürdők üzemeltetésére Aquincumból nincsen adatunk, de ókori források alapján valószínűsíthető, hogy bérleti rendszerben működtek. Ennek módjáról egy Vipascában (a mai Aljustrel Portugáliában) előkerült törvénytábla tájékoztat. Eszerint a bérlő a tulajdonostól meghatározott összegért meghatározott időre bérelte a fürdőt teljes felszerelésével, így az ott dolgozó rabszolgákkal együtt. Ezeket a fürdőket belépődíj ellenében lehetett használni, bár ennek az összege forrásaink szerint kimondottan alacsony volt. Seneca és Martialis szerint – tehát a Kr. u. 1. századi Itáliában – egy *quadrans* (negyed rézpenz), a Hadrianus-korból származó vipasci törvénytábla szerint (Lusitania provinciában egy bányásztelepülésen) férfiaknak fél, nőknek 1 as (rézpenz) volt, míg a gyermekek ingyen látogathatták a fürdőket. Az is előfordult, hogy egy gazdag ember megfinanszírozta a fürdést, vagy építtetett egy fürdőt, amelyet mindenki ingyenesen használhatott. A legszebb és legnagyobb, több ezer ember befogadására alkalmas fürdők Rómában voltak, amelyeket a császárok építtettek a népnek. Ilyen volt a címben, Martialis epigrammájában emlegetett Nero-fürdője is.

Idézet helye: Martialis VII, 34 (ford. Fényes Gabriella)

Kat. 30. Olajtartó vasedény

Gyapodási szám: R 2647/2015 (ideiglenes ltsz.: 97.18.2070.40.)

Lelőhely: Bp. III., Bécsi út 48-50.

Év: 1998

Kor: római kor

Anyaga: vas

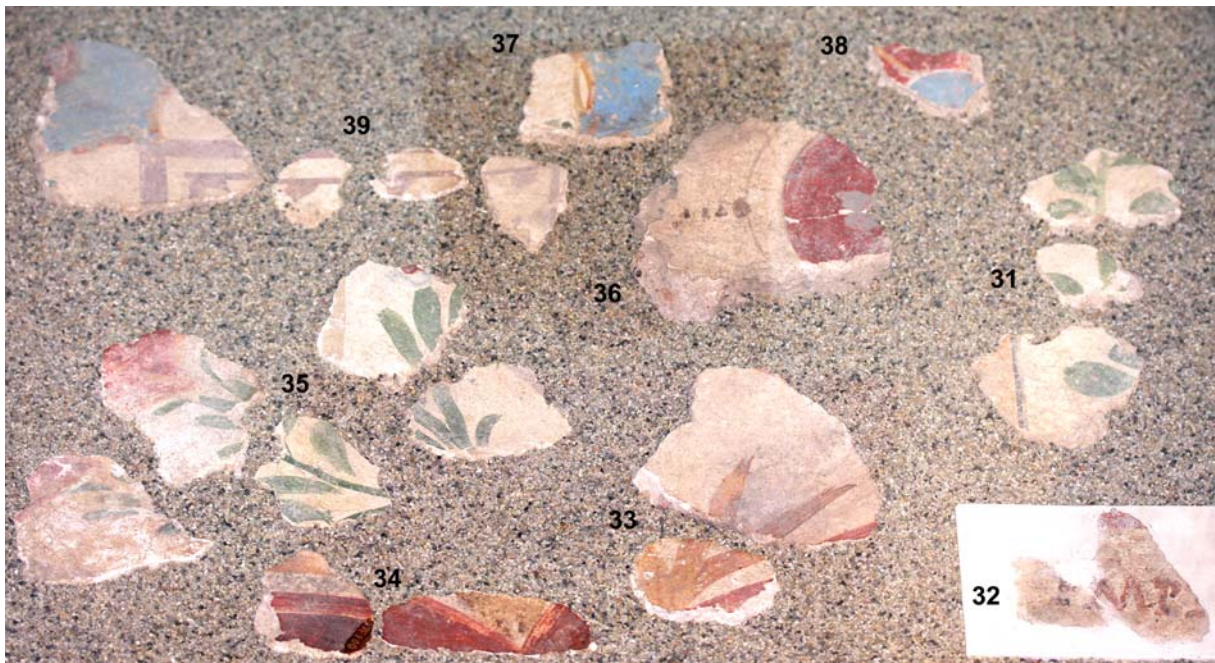
Méret: magasság: 11 cm, hasél átmérő: 12 cm, vastagság: 0.3 cm, peremátmérő: 4.5 cm.

Publikálatlan

Enyhén lapított gömbtestű, kissé domború, egyenetlen aljú vasedény, amelyet valószínűleg a fürdőzésnél használt olaj tárolására és szállítására használtak. Hengeres nyaka keskeny, flaskaszerű, kiszélesedő töredékes pereme rézsúsen kihajlik. A kovácsolt vasedényt a többi hasonló edényhez hasonlóan valószínűleg két gömbtest összeforrasztásából hozták létre. A fürdőolaj szállítására használt, birodalomszerte ritkaságszámba menő vasedényeket általában az edény nyakára vagy fülére erősített láncsal rögzítették a fürdőzésnél használt fürdőkészlethez.

V. L.

Kat. 31-39. Falfestménytöredékek a Királyfürdőnél feltárt katonai fürdő caldariumából:**Kat. 31.**

Ltsz: 60.1.451.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 10,8×9,6×3 cm; 7,2×5,5×2,3cm; 9,3×7,2×2,8cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 276, Kat. 92, 97., 23. kép 8, 11, 13 és 25. kép 3, 7, 11.

Fehér alapon zöld növényi minta kerekded és íves levélkéekkel. A növényi ornamentika mentén vékony, fekete csíkkal határolt, sárga felület indítása látható.

Kat. 32.

Ltsz.: 60.1.452.

Lelőhely: Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról

Év: 1958

Kor: Kr. u.1-3. század

Méret: 14,3×10,5×2,3 cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 276, Kat. 98., 24. kép 11 és 25. kép 25.

Fehér alapon okkersárga színű, oldalfalat díszítő falfestmény töredékes latin felirattal. A feliratból négy betű maradt meg részben vagy egészben. Az első töredékes, talán I, a második M, a harmadik P, a negyedik szintén töredékes. A felirat felett vörös sáv részlete vehető ki.

Kat. 33.

Ltsz.: 60.1.443.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év:1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 5,8×7,8×3,8cm, 14,5×11,7×4cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, Kat. 79., 23. kép 15, 16 és 25. kép 21, 22.

Az azonos kompozícióhoz tartozó, mennyezetet díszítő, két töredéken fehér alapon ívelődő, vörös motívumból indított, okkersárga, hosszúkás levéldíszítés, feltehetően tapétaminta részlete vehető ki. A töredékek hátoldalán a lécekből összeállított mennyezet lenyomata jól látható.

Kat. 34.

Ltsz.: 60.1.32.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 11×6,2×2,5 cm; 8×6 cm, 2×4,2 cm (13-14. Méret)

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 24. kép 7, 9.

Két, fehér alapon, vörös és sárga ívekkel, talán nagyobb levelekkel díszített mennyezeti falfestmény, amely valószínűleg összetartozik a 60.1.443. leltári számú töredékekkel.

Kat. 35.

Ltsz.: 60.1.450-451.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 11×10,8×3 cm; 9×6,2×2,7 cm; 10×8×2,3 cm; 9,4×8,2×2,2 cm; 13,4×8,5×2,8 cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 276, Kat. 88-97., 23. kép 1, 2, 14 és 25. kép 2, 5.; 23. kép 3, 5, 7, 11, 12, 17 és 25. kép 3, 7, 8, 9, 11.

Fehér alapon zöld növényi ornamentikával díszített falfestménytöredékek vörös, sárga szegélyű vörös és kívül kék, belül vörös szirmú virágmintákkal. Valószínűleg összefüggnek az előzőekben bemutatott 60.1.451. leltári számú töredékekkel. Feltehetően egy korábbi falfestmény átfestésekor készült, azaz egy kifestési 2. periódushoz tartozik.

Kat. 36.

Ltsz.: 60.1.453.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 14×14,8×5cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 276, Kat. 99., 24. kép 15 és 25. kép 20.

Fehér alapon, körző segítségével kiserkesztett, vörös kerek motívum, feltehetően tapétaminta részlete, közepén kékes szirmú rozettával. A vörös köríven kívül egy újabb festetlen ívet alakítottak ki, szintén körző segítségével. Ettől a külső körívtől távolodva négy fekete, egyre kisebb pöttyöt, kiegészítő díszítőelemet ábrázoltak. A töredék feltehetően tapétamintával díszített, boltíves mennyezet részét képezte.

Kat. 37.

Ltsz.: 60.1.441(?)

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 9,3×9,3×3,2cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 24. kép 12.

Falfestménytöredék fehér alapon kék, ívelődő díszítéssel. A kék részlet belső oldala mentén okkersárga vékony csík jelzi a minta határát. Zöld színnel megfestett, feltehetően növényi ornamentika picike részlete vehető ki még a töredéken. Esetleg ívelődő mennyezet részlete.

Kat. 38.

Ltsz.: 60.1.448/b

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 7,5×6×2,5cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 266., Kat. 86., 24. kép 1 és 25. kép 15.

A fehér vékony kontúrral határolt, kerek, kék festésű motívumból sugárszerűen vékonyabb sárga csíkokat indítottak, amelyek között a felületet vörösre festették. A feltehetően nagyméretű rozettát mintázó töredék ún. tapétaminta részét képezte. A kék kerek motívum közepén körző lenyomata figyelhető meg. Valószínűleg mennyezeti festés része.

Kat. 39.

Ltsz.: 60.1.445-446.

Lelőhely: Bp. II., Fő u. 84. (Királyfürdő, római fürdő, a medence padozatáról)

Év: 1958

Kor: Kr. u. 1-3. század

Méret: 17×11×3,4cm; 6,4×4,5×2 cm; 5,8×4,8×2,3 cm; 8×5×2,3 cm

Irodalom:

Kaba M., Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél. Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad. Budapest Régiségei 20 (1963) 259-298, 266, Kat. 81-82., 24. kép 13 és 25. kép 12; 24. kép 2, 3, 4 és 25. kép 18, 19.

Fehér alapon, oldalfalat díszítő, szürkésbarnás dupla keretmotívum sarok és oldaltöredékei, belül ismétlődő, háromszögű vagy cseppet formázó motívummal. A keretminta sarkának helyét egy hosszú, átlósan a vakolatba bekarcolt vonal segítségével, még a minta megfestése előtt előre meghatározták. A jelenleg ismert saroknál egy nagyobb, két irányba hajló, kék szirmú virágot ábrázoltak, amelynek közepét vörös alapon vékony fehér csíkokkal díszítették. Valószínűleg egy 2. periódusú falfestmény töredéke, azaz egy korábbi falfestményre vitték fel annak felülfestésével.

K. A.

KATONAI FÜRDŐ

Thermas maiores / leg(ionis) II. Adi(utricis) Claudianae / [m]agno tempore in/[te]rmissas et destitutas / [re]tractatis porticibus / [a]ditibusque [pri]us refeci[t] / exhiberi inde [inc]episse / militib(us) [iuss]it [pri]die Kal(endas) Iuli(as) / praes[id]e [pr(ovincia) e(gregio)] v(iro) Clemen(tio) Silvi(no) / et cura Aur(eli) Frontini praef(ecti) leg(ionis) eiusdem Pater/no II et Mariniano co(n)s(ulibus)

„A Claudius császár nevét viselő segítő melléknevű legio meleg fürdőit, melyek hosszú időn át használaton kívül voltak és el voltak hagyatva, az oszlopcsarnokok és bejáratok rendbe hozásával újjáalakította előbb, majd elrendelte, hogy június 30-án kezdjék meg a katonák rendelkezésére bocsájtani, a kiváló férfi rangcímű Clementius Silvius előljárósága és Aurelius Frontinusnak, a nevezett legio praefectus parancsnokának felügyelete alatt, Paternus és Marinianus konsulága idején.”

Az idézett felirat Kr. u. 268-ból származik és Aquincum legnagyobb fürdőjének, az itt állomásozó katonai csapat, a legio II. Adiutrix fürdőjének újjáépítéséről emlékezik meg. Ez a fürdő a legio táborában épült fel a 2. században. Feltehetően a 260-as év háborús eseményei során megrongálódott, és az újjáépítésig nem használták. A fürdő hatalmas, mintegy 16800 m² területet foglalt magában. Tengelyesen szimmetrikus volt. Az északi oldalról nagy tornacsarnok (*palaestra*) csatlakozott hozzá. A fürdő két vetkőző helyiséget, nagy medencét, hideg vizes helyiséget (*frigidariumot*), négy fűtött *tepidariumot* és egy nagyméretű forró hőmérsékletű, magas páratartalmú, forró vizes medencékkel rendelkező helyiséget (*caldarium*) foglalt magában. A *tepidariumokból* két aláfűtött, magas hőmérsékletű és alacsony páratartalmú izzasztóhelyiség (*sudatorium*) nyílt. A száraz szaunák a katonai fürdőkben általában megtalálhatók, ugyanis orvosi írás szerint ennek hatása olyan volt a testre, mint a vas edzése. A legio nagy fürdője a 4. század elején elvesztette közfürdő funkcióját és a provincia katonai vezetőjének, a *duxnak* palotájává alakították át, úgy, hogy új fürdőszárnnyal és nagy medencével egészítették ki az épületet.

Idézet helye: CIL III 3525; III 10492, ltsz.: 81.7.40. (ford. Alföldi András)

Kat. 40. A *Thermae Maiores* újjáépítési felirata

Ltsz.: 81.7.40.

Lelőhely: Florianigasse (Flórián utca) 420. (ma: Bp. III., Flórián tér)

Év: 1849

Kor: Kr. u. 268. június 30.

Méret: magasság: 136 cm, szélesség: 66 cm, vastagság: 52 cm

Irodalom:

CIL III 3525

CIL III 10492

ILS 2457

L'Année Épigraphique 1944, 85

L'Année Épigraphique 1956, 7

L'Année Épigraphique 1993, 1310

Kovács P. – Szabó Á. (cura), *Tituli Aquincenses I*, Budapest 2009, 17-18, Nr. 12b

Alföldi A., *Aquincumi adalék a Kr. u. 268. év történetéhez. Eine neue Angabe zur Geschichte des Jahres 268 aus Aquincum.* Budapest Régiségei 13 (1943) 35–39, 489–491.

Colin, J., *L'inscription des thermes de la IIe légion à Aquincum-Budapest.* L'Antiquité Classique 24 (1955) 438–441.

- Desjardins, E. – Römer, F., *Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois*. Budapest 1873, 89: no. 181.
 Fitz, J., *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit III*. Budapest 1994, 1050–1051: Nr. 689.2, 1071–1072: Nr. 703.
 Kaba M., *Thermae Maiores Legionis II Adiutricis*. *Monumenta Historica Budapestinensia* 7. Budapest 1991, 11, 82, 98: 9. kép
 Kaba, M., *Thermae maiores in Aquincum*. Budapest Régiségei 34 (2001) 135, 140: Abb.5.
 Kovács P. (szerk.), *Fontes Pannoniae antiquae ab A. D. CCXXXV usque ad A. CCLXXXIV*. Az ókori Pannonia forrásai Kr. u. 235 és 284 között. *Fontes Pannoniae Antiquae* 5. Budapest 2008, 129–131: Nr. 37, 173–174.
 Páur I., *Huszonöt kiadatlan pannoniai latin felirat*. *Archaeologiai Közlemények* 1 (1859) 221: no. X.

A mészkö oltárkövet 1849-ben pinceépítés során emelték ki Vihnalek Antal hentesmester Florianigasse (Flórián utca) 420. szám alatti házának falából. A *corona* bal oldali, elülső sarka letört. Az *abacus* és az oltártörzs élei töredezettek, a profilált párkányzat, valamint a lábazat is kisebb sérüléseket szenvedett. A feliratos mező síkjáról elnagyoltan levésték az eredeti szöveget, de a felület lesimítása elmaradt. Az egyenetlen felületre vésett újabb felirat kopott, olvasását az eredeti szövegmaradványok mellett a feliratos mezőben tatóngó kisebb-nagyobb folytonossági hiányok is nehezítik.

Az oltár vízszintesen kettéosztott *coronájának* sarkait sima felületű, félköríves *akrotérionok* díszítik. Az *akrotérionok* közötti mezők kitöltetlenül maradtak. Az egyszerű *abacus* alatt kétéoszlatú, profilált párkányzat húzódik. A háromosztatú lábazat vastag *plinthusra* támaszkodik. Az oltár hátulja kidolgozatlan, egyenetlenül levésett.

Az oltártörzs elülső síkjára az eredeti, szakrális tartalmú szöveg többé-kevésbé sikeres eltávolítása után 12 soros építési felirat került.

A palimpszeszt oltárkö későbbi felirata a következőképpen hangzik:

*Thermas maiores
 leg(ionis) II Adi(utricis) Claudianae
 magno tempore in-
 [te]rmissas et destitutas
⁵r[e]tractatis porticibus
 aditibusque [pri]us refeci[t]
 exhiberi inde [inc]episse
 militib(us) [iuss]it [pri]die Kal(endas) Iuli(as)
 praes[idi]e [pr(ovinciae) e(gregio)] v(iro) Clemen(tio) Silvi(o)
¹⁰et cura Aur(eli) Frontini pra-
 ef(ecti) leg(ionis) eiusdem Pater-
 no II et Mariniano co(n)s(ulibus)*

Alföldi András fordításában:

„A Claudius császár nevét viselő, 'segítő' melléknevű második *legio* melegfürdőit, melyek hosszú időn át használaton kívül voltak és el voltak hagyatva, az oszlopcsarnokok és bejáratok rendbehozásával újjáalakította előbb, majd elrendelte, hogy június 30.-án kezdjék meg a katonák rendelkezésére bocsátani, a 'kiváló férfi' rangcímű Clementius Silvius eljárósága és Aurelius Frontinusnak, a nevezett *legio praefectus*-parancsnokának felügyelete alatt, Paternus második és Marinius konzulsága idején.”

B. B. T.

FÜRDŐRUHA?

*Cum faciem laudo, cum miror crura manusque,
dicere, Galla, soles „Nuda placebo magis,”
et semper vitas communia balnea nobis.
Numquid, Galla, times ne tibi non placeam?*

**„Szép arcod, kezed és lábad, Gallám, ha dicsérem,
Szólsz: „Hát mégha szemed látna meztelenül”
Ámde közös fürdőbe velem nem akarsz soha jönni
Félsz, hogy nem fognék tetszeni, Galla, neked?**

A rómaiak meztelenül fürödtek, a mi fogalmaink szerinti fürdőruhát nem ismerték. Legfeljebb kis köténnyel takarták el az intim testrészt. (A sokak által ismert Piazza Armerina villában (Szicília) fennmaradt mozaikon, a „bikinis” lányok sportolnak, és nem fürödnek.) Bár az ókor másképp állt a meztelenség fogalmához, mint a későbbi korok, ez mégis felveti a kérdést, hogy a nők és a férfiak közösen használták-e a fürdőket. Eredendően nemcsak férfi és nő nem fürödhetett együtt, de – mint Plutarkhosztól megtudjuk – a régi római erkölcsök szerint férfi rokonok együttfürdése se volt kívánatos. Idővel az erkölcsök lazultak, id. Pliniusnál találjuk az első adatot a két nem által közösen használt fürdőre. Ez azonban később sem volt mindenki által elfogadott, császári rendeletek időről időre meg is tiltották. A külön fürdésre két lehetőség adódott, a térbeli és az időbeli elkülönülés. Előbbire az ún. kettős fürdők épülettípusa adott lehetőséget, ahol egy fürdőszárny állt a férfiak és egy a nők rendelkezésére, ilyen lehetett például az aquincumi polgárvárosban megtekinthető ún. Kettős fürdő. De voltak olyan fürdők is, amelyek különböző időben voltak nyitva a nők és a férfiak számára. Erre legjobb adatunk, a Vipascában (a mai Aljustrel Portugáliában) előkerült törvénytábla, amely többek között szabályozta a fürdők működését is. Ennek alapján a fürdők délelőtt a nőknek, délután a férfiaknak álltak rendelkezésére.

Idézet helye: Martialis III, 51 (ford. Csengery József)

Kat. 41. Maszkszerű építészeti dísz

Ltsz.: 64.11.162.

Lelőhely: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: magasság: 22 cm, szélesség: 18 cm, vastagság: 14,5 cm
Irodalom:

K. Szirmai, Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum: Katalog der Ausstellung: 6. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens: 11–15. Mai 1999 Budapest. Budapest 1999, 67: Nr. 47.

A homokkőből faragott köemlék 1964 óta szerepel az Aquincumi Múzeum kőtári nyilvántartásában. Előkerülésének időpontja és körülményei ismeretlenek. Felülete helyenként kopott, élei enyhén töredezettek. A homlok közepén fúrt lyuk, hátsó síkjában kónikus mélyedés látható.

Férfiarc teljes szakállal. A maszkszerű fej hátsó síkja egyenesre vágott, alja homorú. Az arc lapos, széles. A túlhangsúlyozott szemhéjak közötti szűk tér javát a markánsan kifaragott szivárványhártya tölti ki. Az orr enyhén szélesedik, az előreugró vastag ajkakat arcszörzet keretezi. A szakáll anyagszerűségét stilizált, a szörzet hullámzását alig érzékeltető, jobbra függőleges irányítású barázdálás fejezi ki. A homlokra boruló, kopott tárgy eredetileg koszorút formázhatott.

A fül nélküli férfiarc enyhén hátradőlve, lentről néz fölfelé. A kőfej a széles, nagy tömegű szakáll homorú kiképzésű, alsó síkjával támaszkodott ahhoz az építményhez (kúthoz?), amelynek díszítését képezte. A homlok közepi átfúrás – eredeti állapotában talán a homlokon viselt tárgy díszítményébe rejtve – a rögzítés céljára szolgált.

B. B. T.

Kat. 42. Mozaiktöredék

ltsz. nélkül

Lelőhely: Bp. III., Hajógyári-sziget, helytartói palota

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 20×19 cm

Fekete bazaltkockákból és fehér mészkőkockákból álló geometrikus díszítésű mozaik töredéke.

F. G.

NYITVATARTÁSI IDŐ

*„Nuntiat octam Phariae sua turba iuvencae,
et pilata redit iamque subitque cohors.
temperat haec thermas, nimios prior hora vapores
halat, et immodico sexta Nerone calet.”*

„Pharoszi Isis papjai már nyolcat kiabálnak (nyolc óra van)

Udvari őrség jó és az előbbi lelép.

Fürdeni jó ez az óra, előbb túlságos a gőz és

Hatkor még inkább ontja Nero (ti. Nero fürdője) a hevét.”

Martialis epigrammájának részlete Rómában Nero fürdőjének napi nyitását örökítette meg. A római fürdők általában a nap 6. és 9. órája között nyitottak és sötétedéskor zártak. A fürdésre legalkalmasabb időnek a nap, az idézetben is említett 8. és 10. órája közötti időszakot találták, amely a mi órabeosztásunk szerint délutánra esett. A rómaiak a napot ugyanis napfelkeltétől napnyugtáig 12 nappali, napnyugtától napfelkeltéig 12 éjszakai órára osztották fel. Ennek következtében az óráknak nem volt egységes időtartamuk, hanem a nappal hosszának megfelelően változott. A fő étkezés este volt, általában előtte fürödtek. Ez a fő fürdési időszak meghatározta a fürdők tájolását is, Vitruvius szerint *„A caldariumok és a tepidariumok a téli nyugat felől kapják a fényt, ha pedig a hely természete ezt nem teszi lehetővé, akkor is inkább délről, mivel a fürdés idejét leginkább déltől estig állapították meg.”* Ez az alapelv a legtöbb aquincumi fürdő esetében is igazolható. A nyitvatartási idő azonban helyileg változhatott is, például Vipascában délelőtt és délután is nyitva volt a fürdő. Az étkezés utáni fürdőt forrásaink nem ajánlották, bár előfordult. A fürdő nyitását kis haranggal vagy gonggal jelezték. *„Hív a fürdő csengője”.*

Idézetek helye: Martialis X 48 (ford. Csengery József)

Vitruvius Tíz könyv az építészetéről (V, 10, 1, ford. Gulyás Dénes)

Martialis XIV, 163 (ford. Csengery József)

Kat. 43. Vakarókés (*strigilis*)

Ltsz.: 86.2.270

Lelőhely: Bp. III., Flórián tér; 2-3. sz.-i legiotábor fürdője, Thermae Maiores

Év: 1981-84

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: hosszúság: 24 cm, szélesség: 1,8 cm, a kaparó penge szélessége: 2,7 cm

Irodalom:

Kaba M., Thermae Maiores Legionis II Adiutricis. Monumenta Historica Budapestinensia 7. Budapest 1991, 155, 96. kép

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 13, Nr. 121.

Zsidi P. – Hárshgyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 150, Nr. 800. további irodalommal

Bronz vakarókés, feje és fogója bordás díszítésű. Az ókori tisztálkodás fontos eszköze, a fürdőfelszerelés része. Az ívelt kanálrésszel vakarták le a testre tapadt olajos izzadságot, piszkot. A rómaiak gyakran karikára fűzve, olajtartó flaskával és nyeles csészével együtt vitték magukkal a fürdőbe. Ha volt, nem is egyet, hanem többet. Aquincumból eddig három *strigilis* került elő, az itt bemutatott példány a legio nagy fürdőjéből származik.

Cs. K. – F. G.

Kat. 44. Csipesz

Ltsz.: 54.17.112.

Lelőhely: Bp. III., Raktár u. 1-3.

Év: 1954

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 6,7 cm; a penge szélessége: 0,7 cm

Irodalom:

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 13, Nr. 130.

Bronz szőrscsipesz.

Cs. K.

Kat. 45. Borotva

Ltsz.: 2007.26.1.

Lelőhely: Bp. III., Hunor u. 24–26.

Év: 2007

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: hosszúság: 4,6 cm, szélesség: 4,2 cm, vastagság: 0,2 cm

Irodalom:

Kirchhof A., Bp. III. ker., Hunor u. 24-26. Aquincumi Füzetek 14 (2008) 183, 6. kép

Zsidi P. – Hárshgyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 150, Nr. 793.

Borotva griff alakú bronz fogója, a vas penge korrodált nyomával.

Cs. K.

Kat. 46. Balsamarium

Ltsz.: 94.6.3767. = R 2031

Lelőhely: Bp. II., Bécsi út 25. – Lajos u. 24. – Sajka u. 4.

Év: 1993

Kor: Kr. u. 3. század első fele

Méret: magassága az akasztóval: 12,6 cm, átmérő: 7,5×4,8 c

Irodalom:

R. Facsády A., Antropomorf bronz „balsamarium” Aquincumból. A bronze anthropomorphic „balsamarium” from Aquincum. *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014) 157-169.

R. Facsády A., Szoboredény vagy edényszobor? (Kat. 14). In: *Műtárgymesék. Fővárosi régészeti értékeink másként. Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában 2012. szeptember 14. és 2013. szeptember 29. között.*

<http://www.aquincum.hu/wp-content/uploads/2015/09/KATAL%C3%93GUS-M%C5%B1t%C3%A1rgymes%C3%A9k.pdf>

Fiatal férfit ábrázoló büsztt formájú edény. Alját külön hozzáillesztett, már töredékessé vált, a büsztnél vékonyabb bronzlap fedi. A fej a törzshöz viszonyítva enyhén elfordulva balra dől. Az arc kerek, a száj vonalához képest a bal szem és a szemöldök a jobb szemnél alacsonyabban van. A szemgolyót és az íriszt ezüst fólia borítja, a pupilla mélyített, berakása azonban hiányzik. A szemhéj kissé ráhúzódik a szemgolyóra, ezáltal a szemek „fennakadt” pillantásúvá váltak. Az orr egyenes, nincs ornyereg, a száján aranyozás maradt meg. Frizurája közepén elválasztott, merev, fejhez simuló, az arcvonásokkal éles ellentétben inkább negroid jellegű. A fejtetőn kerek lyuk van, amelyet zsanérral záródó kerek bronz lap fed. Mellette két, kör átmetszetű, 6 mm vastag huzalból ovális formára hajlított akasztó látható, az egyik kiegészítés. Viselete a mellkason átvett, a bal vállon kerek fibulával összetűzött *nebris*, a jobb váll fedetlen. Az ifjú nyakában bulla van, ami vékony láncszemekből álló nyakláncra lóg. Háton a nyakláncot a tarkón a haj eltakarja.

F. A.

Kat. 47. Fésű

Ltsz.: 97.2.1020.11. (ideiglenes szám)

Lelőhely: Bp. I., Szalag u. 19.

Év: 1997

Kor: Kr. u. 1. század

Méret: hosszúság: 10,9 cm, szélesség: 5,5 cm, vastagság 1 cm

Irodalom:

Facsády, A. – Zsidi, P. (eds.): *Romains de Hongrie. Ier-Ve siècles après J.-C. Exposition produite par le Département du Rhône, Musée de la Civilisation gallo-romaine de Lyon, en collaboration avec le Musée Historique de Budapest dans le cadre de la "Saison hongroise en France". Musée de la Civilisation gallo-romaine, Lyon, décembre 2001 – mai 2002. Lyon–Paris 2001, 117, fig. 254.*

Hable T. – Bertin P., Gazdag római nő sírja a Szalag utcában. The grave of a wealthy Roman woman on Szalag Street. *Aquincumi Füzetek* 4 (1998) 22, 2. kép

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., *Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012., 94, Nr. 173.*

Elefántcsontból készült kétoldalú fésű.

Cs. K.

Kat. 48. Mécses

Ltsz.: 50462

Lelőhely: Aquincum, Gázgyár

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 1-2. század

Méret: hosszúság: 8,5; átmérő: 6,5 cm; magasság: 2,8 cm

Loeschcke I/C típusú volutás-reliefes mécses. A mécses orra széles, két oldalán volutákkal díszített, válla két koncentrikus körrel tagolt, teteje (*discusa*) konkáv és egy lófej díszíti.

Cs. K. – F. G.

Kat. 49. Csont illatszeres készlet

Ltsz.: 2007.3.24-31.

Lelőhely: Bp. III., Graphisoft Park

Év: 2007

Kor: Kr. u. 2. század második felétől

Méret: teljes szélesség: 9,2 cm; magasság: 6,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 97-98, Nr. 193.

Lassányi G., Előzetes jelentés az aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjében 2007-ben végzett feltárásokról. Preliminary report on the excavations conducted in the eastern (Gas Factory) cemetery of the Aquincum Civil Town in 2007. Aquincumi Füzetek 14 (2008) 68, 6. kép

Lassányi G., Ötrészes illatszeres készlet (Kat. 60.). In: Spakli, ecset, lézerszkennér. Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában 2015. április 17. – október 31. között.

http://www.aquincum.hu/wp-content/uploads/2015/07/KATAL%C3%93GUS_spakli_ecset_lezerszkennér.pdf

Öt esztergált csonthenger vonalas díszítéssel, illetve esztergált tégelyfedőkkel, amelyeket szintén vésett koncentrikus körök díszítenek.

Cs. K.

Kat. 50. Illatszeres üveg

Ltsz.: 50585

Lelőhely: Aquincum, Aranyhegyi-patak menti temető

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 1. század – 3. század első fele.

Év: ismeretlen

Méret: magasság: 12,3 cm, talpátmérő: 6 cm, peremátmérő: 2,2 cm

Kónikus illatszeres üveg hosszú, hengeres nyakkal. Barkóczi 87. típus.

Cs. K.

Kat. 51. Illatszeres üveg

Ltsz.: 50604

Lelőhely: Aquincum, Aranyhegyi-patak menti temető

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: magasság: 9,5 cm, talpátmérő: 5,2 cm; peremátmérő: 3,6 cm

Nyomott gömbtestű illatszeres üveg, hosszú, hengeres nyakkal. Barkóczi 89. forma.

Cs. K.

Kat. 52. Illatszeres üveg

Ltsz.: 2003.3.5.

Lelőhely: Bp. III., Bécsi út 130.

Év: 2003

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: magasság: 13,8 cm, peremátmérő: 1,7 cm

Hosszúakás, ovális testű, benyomott falú, lekerekített aljú, hosszú, hengeres nyakú illatszeres üveg. Barkóczi 95 forma.

Cs. K.

Kat. 53. Illatszeres üveg

Ltsz.: 2003.16.1.

Lelőhely: Bp. III., Bécsi út 70., szórt hamvas sírból

Év: 2003

Kor: Kr. u. 2. század

Méret: magasság: 7,5 cm; legnagyobb átmérő: 6,5 cm; peremátmérő: 2,3 cm

Irodalom:

Hable T., Második századi sírok a katonaváros nyugati temetőjéből. Second century graves from the western cemetery of the Military Town. Aquincumi Füzetek 10 (2004) 2. kép g, 3. kép g, 19.

Alacsony, kónikus testű hengeres nyakú illatszeres üveg kis talpgyűrűvel.

Cs. K.

Kat. 54. Alabastron

Ltsz.: 50555

Lelőhely: Bp. III., Gázgyár (gázgyári fazekastelep)

Év: 1907-1913 között

Kor: római kor

Méret: magasság: 19,5 cm, peremátmérő: 6 cm, talpátmérő: kb. 6,2 cm (nagy része kiegészített), hasátmérő: 9,7 cm

Irodalom:

Kuzsinszky B., A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei 11 (1932) 379.

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 5, Nr. 48.

Sréter K., Palackba zárt történelem (Kat. 17). In: Műtárgymesék. Fővárosi régészeti értékeink másként. Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában 2012. szeptember 14. és 2013. szeptember 29. között.

<http://www.aquincum.hu/wp-content/uploads/2015/09/KATAL%C3%93GUS-M%C5%B1t%C3%A1rgymes%C3%A9k.pdf>

Sárgásbarna színű, hengeres testű, alul kihasasodó *alabastron*. Esztergált, pereme tányérszerűen lecsiszolt, alja enyhén gömbölyded. Oldalán a kőzetre jellemző gyűrűszerű mintázat látható. Anyaga kristályos mészkő. Feltehetően illatszer tárolására szolgált.

Cs. K.

Kat. 55. Tükör

Ltsz.: 51316

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: átmérő: 8,5 cm

Irodalom:

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), *Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia*. Budapest 2006, 13, Nr. 132.

Kerek, ólomból készült, növényi motívumokkal díszített tükörkeret.

Cs. K.

Kat. 56. Ráspoly

Ltsz.: 40200

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 8,4 cm; szélesség: 1 cm

Irodalom:

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), *Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia*. Budapest 2006, 13, Nr. 125.

Vas körömrészelő.

Cs. K.

Kat. 57. Dobókocka

Ltsz.: 54.1.384.

Lelőhely: Bp. III., Laktanya u. 31.

Év: 1953

Kor: Kr. u. 2. század

Méret: 1,1×1×1,2 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., *Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum*. Budapest 2012, 110, Nr. 288.

Kettős pontkörös kocka.

Cs. K.

Kat. 58. Dobókocka

Ltsz.: 56.77.11.

Lelőhely: Bp. III., Szellő u. 18.

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 1,2×1,2×0,9 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 109, Nr. 283.

A kocka számértékeit szimpla, egyszeri pontkörrel rajzolt vésettél jelölték. Felülete egyenes és szabályosan elhelyezett értékjelzőkkel készült.

Cs. K.

Kat. 59. Dobókocka

Ltsz.: 56.169.2.

Lelőhely: Bp. III., Kerék u. 65.

Év: 1934

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: 1×1×1 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 110, Nr. 284.

Szimpla pontkörös számlapú csont kocka.

Cs. K.

Kat. 60. Dobókocka

Ltsz.: 86.7.20.

Lelőhely: Bp. III., Bécsi út 166, 79. sír (Aquincum canabae, nyugati temető)

Év: 1985

Kor: Kr. u. 2. század közepe

Méret: 1,5×1,3×1,2 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 110, Nr. 287.

Szabálytalan alakú, pontkörös, félkész kocka.

Cs. K.

Kat. 61. Játékkorong

Ltsz.: 55.28.45.

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: 1943

Kor: római kor

Méret: átmérő: 1,9 cm, vastagság 0,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 122, Nr. 508.

Sima és koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 62. Játékkorong

Ltsz.: 55.28.46.

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: 1943

Kor: római kor

Méret: átmérő: 2 cm, vastagság 0,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 122, Nr. 509.

Sima és koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 63. Játékkorong

Ltsz.: 55.28.47.

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: 1943

Kor: római kor

Méret: átmérő: 2 cm, vastagság 0,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 123, Nr. 546.

Sima és koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 64. Játékkorong

Ltsz.: 55.47.6.A

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: átmérő: 2 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 121, Nr. 547.

Koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 65. Játékkorong

Ltsz.: 55.47.6.B

Lelőhely: Aquincum polgárváros

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: átmérő: 2 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 121, Nr. 548.

Koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 66. Játékkorong

Ltsz.: 56.185.201.

Lelőhely: Bp. III., Bécsi út 98.

Év: 1941?

Kor: római kor

Méret: átmérő: 1,8 cm, vastagság: 0,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 123, Nr. 553.

Koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

Kat. 67. Játékkorong

Ltsz.: 69.16.87.

Lelőhely: Bp. III., Zápor u. 60-70.

Év: 1968

Kor: Kr. u. 3. század második fele

Méret: átmérő: 1,8 cm, vastagság: 0,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 112, Nr. 322.

Fogaskerékmintával és koncentrikus körökkel díszített korong.

Cs. K.

A FÜRDŐK HASZNÁLATA

Bene lava!

Fürödj jól!

Kívánták egymásnak a rómaiak a fürdőbe lépéskor és sok fürdő bejáratánál mozaikból kirakva ez a köszöntés fogadta a betérőt. Az emberek vitték magukkal a fürdőfelszerelést, azaz a *strigilis*nek nevezett vakarókést, az olívaolajat vagy más illatos olajokat tartalmazó kis flaskát (ezeket egy karikára össze is fűzhették), törülközőt, fürdőpapucsot, esetleg egy összecukható széket és nem utolsó sorban – ha valaki megengedhette magának – rabszolgát, aki cipelte mindezeket, felügyelte ura ruháit, amíg ő a fürdőben tartózkodott, vagy éppenséggel segítette az öltözködésnél, masszírozta vagy törülgette gazdáját.

Az emberek először levetköztek az öltözőben, esetleg beolajozták testüket, majd meztelenül vagy *tunicában* könnyű testmozgást végeztek. Legnépszerűbbek a különböző labdajátékok voltak, de kedvelt volt a bokszt, a birkózás, a súlyemelés, fémkarika hajtása és a séta is. Martialis például a futást kedvelte:

„Hány más ifjat a vívás törtfülű mestere csábít

S érdem nélkül gyűjt pénzt az a ronda kenő.

Néked a fürdőhöz nem kell sem labda, se léggömb (különböző labdajátékok),

És csupasz póznák vak püfölése se kell;

Békent karjaidat nem marjítod ki birokra

És a poros gömböt (szintén egy fajta labdajáték) nem ragadod ki mohón:

Mind' csak a Virgo (ti. az Aqua Virgo vízvezeték Rómában) havas hullámaihoz veszed utad,

Vagy, hol sidoni vágy gyújt bikába tüzet

Aki futásban jeles, minek is gyakoroljon az anyyi

Más játékot, amit mind csak a lusta szeret?”

Bár a rómaiak szerettek úszni és a jól úszást erénynek tartották, a fürdők nem szolgáltak uszodaként, inkább természetes vizekben úsztak. A fürdők medencéi általában erre nem is adtak lehetőséget, még a nagymedencéknek is sekély mélységük volt. Ezekben inkább csak üldögélni és pancsolni lehetett. Aquincum legnagyobb fürdőjében, a *legio* katonai fürdőjében a nagymedence mérete: 11×15,5 m mélysége 92 cm. Legnagyobb vízmélysége a polgár városban a kettős fürdő közepét elfoglaló 6,10×4,45 méretű medencének volt, ez 130 cm mély lehetett.

Idézet helye: Martialis VII 32, 5-14. (ford. Csengery János)

A FÜRDÉS SORRENDJE

A jól eső sportolás után következett a szaunázás és a fürdés, váltogatva a különböző hőmérsékletű vizeket. Ezek használatának rendje nem volt meghatározva, de orvosi javaslatok voltak az egészségileg kedvező sorrendre. Következzék itt az ókor egyik híres orvosának, Marcus Aurelius császár udvari orvosának ajánlása. „A fürdőbe való belépés után a fürdő használói először a meleg levegős helyiségben tartózkodnak, aztán beleereszkednek a meleg fürdőbe, aztán kimennek és beleereszkednek a hidegbe, és végül az izzadságot ledörzsöltetik. De a fürdés első művelete szolgál arra, hogy az egész testben az anyagokat megmelegítse és kioldja és egyenlőtlenségeit kiegyenlítse, végül a bőrt fellazítsa, és ami alatta összegyűlt, kiürítse. A másodiknak ezzel szemben az a célja, abban az esetben, ha valaki száraz testi állapotban alkalmazza, hogy a test száraz részeibe gyógyító nedvességet hozzon. A fürdőfolyamat harmadik részének, mégpedig a hidegfürdőnek az egész testet kell lehűteni, a bőrpórusokat zárni és az erőket erősíteni. A negyediknek a testet izzadással kell kiüríteni, anélkül, hogy a lehűlés veszélyének kiténé.” A fürdési folyamat fontos része volt a *strigilis*nek nevezett görbe vakarókéssel a sportolás után a testre ragadt szennyeződések lekaparása és a bőrnek olajjal történő bekenése, bemasszírozása a fürdés előtt és / vagy a fürdés után. Ez történhetett a langyos hőmérsékletű közepső helyiségben, a *tepidarium*ban, de a fürdőkben lehettek erre külön fenntartott helyiségek is (*aleipterion*, *destrictarium*, *unctorium*). Miután az ember a fürdőben megtisztult és felfrissült, remélte, hogy ismerősei is jól fürödtek, így is köszönt el tőlük távozva a fürdőből.

Egészségedre váljon a fürdés!

Salvum lotum!

Idézet helye: Galénos, A gyógymódokról X, 10 (Ernst Künzl német fordítása alapján Fényes Gabriella)

Kat. 68. Mosdókád

Ltsz.: 2001.17.144.

Lelőhely: Bp. III., Kiscelli u. 75.

Év: 2001

Kor: Kr.u. 1. század vége – 2. század eleje

Méret: magasság: 15 cm, hosszúság: 57,5 cm,

szélesség: 44 cm

Publikálatlan

Ovális kerámiakád töredéke. Horizontális peremének felső részén sekély barázda fut körbe. Két hosszanti oldalán közepén, a peremet egy kissé kiszélesítve, egy-egy ívelt, fogószerű részt alakítottak ki. Kiegészített.

V. P.

NYILVÁNOS ILLEMHELYEK

„Pecunia non olet”

„A pénznek nincs szaga”

Szól a Vespasianus császárnak tulajdonított szállóige. Suetonius feljegyzése szerint ugyanis Vespasianus császárnak fia, Titus *„egyszer szemére vetette, hogy még a vizezés megadóztatását is kieszelte; Vespasianus erre Titus orra alá dugta az első befizetésből származó pénzdarabot, s közben azt tudakolta, „bántja-e a szaga”, Titus tagadó válaszára azt mondta: „Pedig látod, ez abból a vizeletből való”.* A rómaiaknál gyakoriak voltak a nyilvános illemhelyek. Ilyenek – mármint köztvéccék – gyakran kapcsolódtak a római fürdőkhöz. Aquincumból hármat ismerünk. Egy külön bejáratral az utcáról nyílt a polgárvárosi nagy közfürdő déli oldalán, ez kb. 46 férőhelyes volt. A másik az északi közfürdő bejáratánál a fürdő épületében helyezkedett el becslés szerint 27 ülőke volt benne. A harmadikat a legiotábor nagy fürdőjében találták, ebben 86 hely volt. Ezekben, mint ahogy a Római Birodalom latrináiban a fürdő szennyvizét csatornában az ülések alá vezették és ezzel biztosították a vízöblítést. A csatorna a padló szintje alatt körbefolyt a helyiség falai mentén. Felette kőből vagy fából készített ülőhelyeket emeltek. Ephesosban, a Vadius gymnasiumban feliratok figyelmeztettek, hogy a helyek bizonyos foglalkozáscsoportok, pl. pénzváltók, takácsok, kosárfonók számára foglaltak. A mai ember számára kicsit mehökkentő módon, a helyek nem voltak egymástól elválasztva. Sőt úgy tűnik, közös beszélgetésekre is lehetőséget adtak. Ostiában, a Hét Bölcs fürdőjében, olyan falfestményt találtak, ahol a hét görög bölcs üldögél, és körülöttük a latrina témájával kapcsolatos feliratok díszelnek. A bölcsek alatt hétköznapi emberek vannak a véccén, és képregény módján ugyanerről a témáról társalognak. Hogy véccépapír helyett mit használtak a rómaiak, ez még a kutatók véleményét is megosztja. Ókori szövegekben időnként felbukkan a szivacsos bot (latinul *xylopongium*) bár ennek használatát többen nem higiénikus volta miatt kétségbe vonják. Mindazonáltal az előbb említett falfestményen Thales feje felett megnevezik használatát. A *xylopongium* másik említése Seneca 70. Erkölcsei levelében található.

Idézet helye: Suetonius, Caesarok élete, Nyolcadik könyv, Vespasianus 23 (ford. Kis Ferencné)

A FÜRDŐK SZEMÉLYZETE

„*Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur officio intrandi ea loca quae populum receptabant exigendique munditias et utilem ac salubrem temperaturam*”

„Mert ez is hozzátartozott a legnemesebb aedilisek feladataihoz: bemenni a nagyközönség fogadására szolgáló helyiségekbe, intézkedni a takarításukról és a megfelelő, egészséges hőmérsékletről.”

A fürdők felügyeletét a városi tisztségviselők közül az *aedilisek* látták el. Ők ellenőrizték a fürdők tisztaságát, a víz hőmérsékletét, a tüzelőanyag mennyiségét. A fürdő irányítója a *balneator* volt. Kisebb fürdőkben ő mindenféle feladatokat elvégzett, nagyobb fürdőben a résztvevőkre specializált személyzet állt rendelkezésre. A bejáratnál a *captuarius* szedte a belépődíjat. A *capsarius* őrizte a ruhákat, értéktárgyakat az öltözőben. Az *unctor* vagy más néven *aliptes* kente be és masszírozta a vendégeket olajjal. Az *alipilus* végezte a szőrtelenítést. A *perfursor* öntötte le a vizet, a fürdőzőket. A legnehezebb munkát a fűtők (*fornacator*) végezték. Ők általában rabszolgák voltak, a fürdőhöz tartoztak, ott is laktak. Ifjabb Plinius leírása szerint rabszolgákat büntetésként is küldtek fürdőbe dolgozni. A gyógyfürdőkben mindig, de gyakran a tisztasági fürdőkben is gyógy-masszőr (*iatraleiptes*) és orvos (*medicus*) is tevékenykedett. Utóbbi működésére közfürdőkben előkerült orvosi eszközök is utalnak. A császári életrajzgyűjtemény, a *Historia Augusta* szerint Hadrianus császár „*Elrendelte, hogy a közfürdőket a nap nyolcadik órája előtt csak betegek használhatják*”. Aquincumban hat katonai és két polgári orvost ismerünk név szerint. A legiotáborban a katonai kórház a katonaság nagy közfürdője mellett épült fel. Bizonyítékunk ugyan nincs rá, de elképzelhető, hogy a civil orvosok – a Római Birodalomban megfigyelhető szokás szerint – a városi közfürdőkben (is) praktizáltak.

Idézetek helye: Seneca, *Erkölcsei levelek* 86, 10 (ford. Kopeczky Rita)

Historia Augusta, Hadrianus életrajza, XVII (ford. Terényi István)

Kat. 69. Kanál (*ligula*)

Ltsz.: 57.51.185.

Lelelőhely: Bp. XI., Albertfalva

Év: 1949

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 11,3 cm, fejtámszélesség: 1,9 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., *Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum*. Budapest 2012, 101, Nr. 216.

Ovális, egy darabból faragott csont *ligula*.

Cs. K.

Kat. 70. Kanál (*cochlearia*)

Ltsz.: 60.12.82.

Lelőhely: Bp. III., Bogdáni út

Év: 1956

Kor: Kr. u. 4. század?

Méret: hosszúság: 10,6 cm, fejtátmérő: 2,3 cm

Irodalom:

T. Bíró M. – Choyke A. – Vass L. – Vecsey Á., Aquincumi csonttárgyak. Bone objects in Aquincum. Budapest 2012, 101, Nr. 209.

Kör alakú kanál, a nyél a kanálfej alá nyúlik. Erősen kopott.

Cs. K.

Kat. 71. Mérleg

Ltsz.: R 2646/2015

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 20,5 cm

Csuklós szerkezetű, kétkarú bronz mérleg.

Cs. K.

Kat. 72. Sebtisztító

Ltsz.: 50297

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 9,9 cm; a nyél szélessége: 1,2 cm

Irodalom:

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 11, Nr. 108.

Lapos testű sebtisztító, feje madáralakban végződik.

Cs. K.

Kat. 73. Szike

Ltsz.: 50303

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Méret: hosszúság: 11,9 cm; a penge szélessége: 1,5 cm

Kor: római kor

Irodalom:

Korbuly Gy., Aquincum orvosi emlékei. Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici, Ser. I.3. Budapest 1934, 23-24, 9/2. kép

Babérlevél alakú bronz szike nyolcszögű nyéllel.

Cs. K.

Kat. 74. Kanál

Ltsz.: 50311

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 15,7 cm; a merítőfej hosszúsága: 4,5 cm

Bronz kanál körteformájú merítőfejjel.

Cs. K.

Kat. 75. Kanál

Ltsz.: 50885

Lelőhely: Aquincum, Gázgyár

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 11,5 cm; a kanál fejének szélessége: 2,8 cm

Irodalom:

Korbuly Gy., Aquincum orvosi emlékei. Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici, Ser. I.3. Budapest 1934, 22, 9/1. kép

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 12 Nr. 118.

Kerek fejű bronz kanál.

Cs. K.

Kat. 76. Kanál

Ltsz.: 50924

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: római kor

Méret: hosszúság: 15,5 cm, a kanál fejének szélessége: 1,5 cm

Irodalom:

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 12, Nr. 119.

Hosszúkás merítőfejű bronz kanál.

Cs. K.

Kat. 77. Köpölyöző edény

Ltsz.: 50305

Lelőhely: Aquincum polgárváros (a Nagy Közfürdő déli traktusából vagy az Északi közfürdőből?)

Év: 1882-1884 vagy 1889

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: peremátmérő: 3,5 cm, talpátmérő: 2,8 cm, magasság: 4 cm

Irodalom:

Korbuly Gy., Aquincum orvosi emlékei. Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici, Ser. I.3. Budapest 1934, 22, 9. ábra 17.

Kuzsinszky B., Az aquincumi ásatások, 1882-84 és 1889. Budapest Régiségei 2 (1890) 143, I. t. 4.

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 11, Nr. 102.

Zsidi P. – Hárshegyi P. – Vámos P. (szerk.), Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 105, Nr. 796.

Bronz köpölyöző edényke, oldalán koncentrikus körökkel. A köpölyözés során a köpölyözőt felmelegítették, majd a beteg csupaszbőrre helyezték. A köpölyözőben a lehülés során vákuum keletkezett, amely a testből a vért kiszívta, a vérkeringést serkentette.

Cs. K. – F. G.

Kat. 78. Orvosi szelence

Ltsz.: 50313

Lelőhely: Aquincum

Év: ismeretlen

Kor: Kr. u. 2. század

Méret: hosszúság: 12,8 cm, szélesség: 7 cm, magasság: 2 cm

Irodalom:

Korbuly Gy., Aquincum orvosi emlékei. Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici, Ser. I.3. Budapest 1934, 25, 10. kép

Zsidi P., Orvoslás Aquincumban. Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban. 2004. május 22 – október 31. Medical practice in Aquincum. Temporary exhibition of the Aquincum Museum. 22 May – 31 October 2004. Budapest 2004, 22, Nr. 5.

Zsidi P. – E. Csontos K. (szerk.), Antik orvoslás és Pannonia. Ancient Medicine and Pannonia. Budapest 2006, 5, Nr. 49.

Vékony bronzlemezéből hajlított szelence, öt rekeszsel, amelyeket kis fogantyúval ellátott zsanéros fedelek zárnak. A fedeleket kihúzható, lezárható lemez fedi.

Cs. K.

Kat. 79. Gemma Aesculapius alakjával

Ltsz.: 2013.11.92.1.

Lelőhely: Aquincum polgárváros nyugati része

Év: 2013

Kor: Kr. u. 2-3. század

Méret: hosszúság: 1,6 cm

Anyaga: karneol

Publikálatlan

Apró, ovális, csiszolt gemma, előlapján Aesculapius, a gyógyító istenség ábrázolásával. Az álló szakállas istenalak jobbra néz, ruhája bal vállán átvetve, jobbával kígyós botra támaszkodik. Hátdoldala sima.

L. G.

Kat. 80. Telesphorus szoborbázisa

Ltsz.: 64.10.98.

Lelőhely: Bp. III., Szentlélek tér

Év: 1941

Kor: Kr. u. 2. század utolsó harmada

Méret: magasság: 41 cm, szélesség: 18 cm, vastagság: 19 cm

Irodalom:

Kovács P. – Szabó Á. (szerk.), *Tituli Aquincenses I*, Budapest 2009, 320-321, Nr. 361

L'Année Épigraphique 1955, 13.

Szilágyi J., Az aquincumi helyőrség csapattestei. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 (1941) 240-241, 45. kép, 47. kép.

Szilágyi J., Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936-1942. évek folyamán. *Budapest Régiségei* 13 (1943) 354, 29. kép.

Zsidi P. – Hárshegyi P. – Vámos P. (szerk.), *Aquincumi látványraktár*. Visual Store at Aquincum. Budapest 2009, 149, Nr. 782.

A vörös márványból készült szoborbázis 1941 áprilisában került elő a Szentlélek téren, a legiotábortól keletre. Kopott, több helyütt repedezett. A *corona* teteje, az *abacus* szemből nézeti bal sarka és a *plinthus* alja töredezett.

A bázis *coronáját* három gyűrű alkotja, a legfelső közepén még látható a későbbiekben elveszett istenszobor rögzítésére szolgáló csap lyukának alja. Az egyszerű, díszítetlen *abacus* alatt kétoszlatú, profilált párkányzatot alakítottak ki. A feliratos mezőt alulról a párkányzat tükröképére formált lábazat zárja le, amely vastag *plinthuson* nyugszik. A hátoldal egyenesre vágott, lesímitatlan. A bázis két oldalának közepén, az *abacus* és a *corona* alsó gyűrűjének találkozásánál 13 mm széles, négyzetes átmetszetű, a bázis belseje felé lejtő csaplyukat alakítottak ki.

A Telesphorusnak szóló ajánlás így hangzik:

Telespho^oro

sacrum

T(itus) Fl(avius) Priscus

vet(eranus) leg(ionis) IIII Fl(aviae)

⁵ *ex opt(ione) val(etudinarii)*

d(ono) d(edit)

Szilágyi János fordításában:

„Telesphorusnak szentelve ajándékkul adta Titus Flavius Priscus, a legió IV. Flavia kiszolgált katonája, a katonai kórház volt gondnoka.”

B. B. T.

Seneca, Erkölcsei levelek 56. (ford. Kurcz Ágnes)

„Lám, zaj, zsvaj, lárma kellős közepébe jutottam: pontosan a fürdő felett lakom. S most idézz fel képzeletedben mindenféle hangot, ami csak elkészítheti a füledet: mikor edzést tartanak az izomemberek, ólomsúlyzókkal hadonásznak, ha erőt fejtenek ki, vagy erő kifejtést mímelnék, hallom a nyögést; valahányszor kieresztik visszatartott lélegzetüket, sípoló, kíneserves fújtatást hallok; ha akad afféle lomha, aki beéri olcsó kenekedéssel, hallom a paskolást, amikor a vállára csapnak – aszerint változik az ütés hangszíne, hogy lapos vagy homorú részekre ér. Ha pedig ehhez jön egy labdázó, és elkezd számolni a leütött labdákat, végem van. Adj hozzá még egy fenegyereket, egy rajtakapott tolvajt, no meg azt, aki a fürdőben saját hangját élvezi. S mekkora lármát üt a hatalmas vízcsobbanás, amikor beugranak a medencébe! Ezen kívül, akinek egyebük nincs is, de legalább a hangjuk természetes! Képzeld még a szőrtépdésőt: hogy jobban észrevegyék, átható fejhangon szüntelenül kiáltozik, és sohasem hallgat el, csak mikor hónalját tép, és maga helyet mást kényszerít sivalkodásra. No és, ahogy a lepénysütők kurjongatnak összevissza, a kolbászos, a cukrász meg mindenféle csemegeárus, jellegzetes hanghordozással kínálva portékáját.”

MIT ADTAK NEKÜNK A RÓMAIAK?

Egyebek mellett a fürdőt és a fürdőkultúrát. Van azonban egy lényeges különbség az ókori és a mai fürdő között. A legtöbb római lakóépületben fürdőszoba nem volt. Ez csak a leggazdagabbak lakóházaiban valósult meg, például Aquincumban a feltárt huszonnégy fürdő közül csupán nyolc volt magánfürdő. Ezen nincs is mit csodálni, hiszen egy római fürdő infrastruktúrája lényegesen nagyobb helyet foglalt el a mainál, beruházási és üzemeltetési költsége messze meghaladta egy modern fürdőszobáéét. A legtöbb ember tehát tisztálkodni járt a fürdőbe. Ezen túlmenően azonban élvezte a fürdő nyújtotta wellnesst. Aki elment a fürdőbe, először kicsit sportolt, majd kedve szerint váltogathatta a forró és hideg vizes fürdőt, többféle szaunában erősíthette testét. Valószínűleg nem hagyta ki a masszázst sem, de ha úgy volt szükséges orvosi és kozmetikai kezeléseket is vehetett itt igénybe. Ha megszomjazott, megéhezett, felkereste a fürdők bejárata előtti büféket. A rómaiak fürdői nemcsak a mindennapi tisztálkodást szolgálták, hanem a „jó létnek” az „érezd jól magadnak” a színterei is voltak, a testi és lelki felüdülésre egyszerre nyújtottak lehetőséget. Ezen túlmenően a római fürdő a társadalmi életnek is színtere volt, az emberek találkozóhelyeként is szolgált. Sőt, a rómaiaknak a településeket sűrűn behálózó tisztasági fürdőkön kívül híres gyógyfürdők is voltak, amiket messzi földről felkerestek, vagy amik éppen a katonaság rekreációs helyei lehettek. Ma, amikor a gyógyfürdők és a gyógyturizmus újra reneszánszát éli, talán nem is gondolunk arra, hogy a források vizének gyógyító erejét már 2000 évvel ezelőtt is a maihoz hasonló módon használták. Az ókor híres orvosai, például Celsus és Galénos mind egyetértettek abban, hogy a testgyakorlásnak, masszázsnak, fürdésnek fontos szerepe van a jó egészség megerősítésében és megőrzésében.